

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Hüseynzadə Cavid Rəhim

**“Müasir şəraitdə sığorta biznesi və onun sosial-iqtisadi
inkişafda rolunun artırılması”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060403 Maliyyə

İxtisaslaşmanın adı

Sığorta işinin təşkili

Elmi rəhbər

prof. Ş.S.Bədəlov

Magistr proqramının rəhbəri

i.e.n prof. A. Kərimov

Kafedra müdiri

prof. i.e.d Ə.Ə. Ələkbərov

BAKI-2017

Mündəricat

GİRİŞ	3
FƏSİL I. SİĞORTA FƏALİYYƏTİNİN SOSIAL-İQTİSADI MAHIYYƏTİ VƏ TƏSNİFATI	6
1.1. Sığortanın iqtisadi mahiyyəti və funksiyaları.	6
1.2. Sığortanın təsnifatı və növləri	15
1.3. Sığorta fondunun yaradılması və istifadə edilməsində tətbiq olunan əsas anlayışlar və terminlər.....	24
FƏSİL II. SİĞORTA BİZNESİNİN XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ TARİF SİYASƏTİ	30
2.1. Sığorta bazarının mahiyyəti və maliyyə sistemində onun yeri.....	30
2.2. Azərbaycanda sığorta bazarının formalaşdırılması və sosial iqtisadi inkişafda rolu	46
2.3 Sığorta biznesində tarif siyasəti və sığorta tarifinin strukturu.....	55
FƏSİL III. AZƏRBAYCANDA SİĞORTA FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS SAHƏLƏRİ VƏ NÖVLƏRİNİN İNKİŞAFI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	60
3.1. Hüquqi və fiziki şəxslərin əmlak sığortasının inkişaf problemləri və onların həlli yolları.	60
3.2. Azərbaycanda şəxsi sığortanın mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri	66
3.3. Sığorta fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin müəyyən edilməsi və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi istiqamətləri	72
NƏTİCƏ	78
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	811
SUMMARY	
PEZİOME	
REFERAT	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi kateqoriya olan sığorta maliyyə sisteminin tərkib hissəsidir. Maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olmaqla sığorta iqtisadi kateqoriya kimi müxtəlif fəvqəladə hallar baş verdikdə dəyən ziyanın ödənilməsi və vətəndaşların şəxsi həyatları ilə bağlı hadisələr zamanı onlara maliyyə yardımı göstərilməsi ilə əlaqədar məqsədli pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadəsi prosesidir.

Sığorta- məqsədli sığorta fondlarının formalaşması, sığorta təminatını ödəmək üçün istifadəsini özündə əks edən iqtisadi münasibətlər sisteminin məcmusudur.

Sığortanın obyektini kimi sığortalının həyatı, sağlamlığı, iş qabiliyyəti, vətəndaşların təşkilatların, müəssisələrin əmlakları, əmlak mənafehi, nəqliyyat vasitələri və yüklər, risklər, məsuliyyət və s. çıxış edir.

Sığorta işinin səmərəli formada təşkilinin və bununla birlikdə risklər nəticəsində baş verən zərərlərin aradan qaldırılmasındakı dünya standartlarının tətbiqi məsələlərinin gündəmə gətirilməsinin milli iqtisadiyyatın bazar şəraitində öz mövqeyini formalaşdırmasında çox mühüm əhəmiyyəti vardır.

Sığorta - bazar iqtisadiyyatının tərkib elementidir. Bildiyimiz kimi, sığorta iqtisadi kateqoriya olaraq birbaşa hər hansı itkinin qarşılığının ödənilməsi ilə əlaqədardır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, xüsusi fondlar hesabına yaradılan sığorta müəyyən mənafehi sığorta vasitəsi ilə müdafiə olunmasını təmin etməklə birlikdə, həm də təkrar istehsal prosesini davamlı olaraq tənzimləməkdədir.

Bununla əlaqədar olaraq ölkəmiz davamlı inkişaf modelinə keçidlə bağlı qarşıda duran sosial problemlərin həlli zəruriyyətindən asılı olaraq dövlətin səmərəli maliyyə siyasətinin formalaşdırılması və reallaşdırılması mövcud maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsini, onun qanunauyğunluqlarını, xüsusiyyətlərini, pozitiv və neqativ cəhətlərini sistemli təhlil edərək dərin öyrənilməsini və daha da təkmilləşdirilməsini obyektiv zəruriyyətə çevirmişdir. Bu baxımdan dissertasiya işinin aktual mövzuya həsr olunduğunu göstərmək olar.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. Tədqiqatlar göstərir ki, bazar iqtisadiyyatında sığorta bazarının xüsusiyyətləri müxtəlif alimlərimiz tərəfindən araşdırılmışdır. Amma bütün bunların müqabilində sığorta, o cümlədən sığorta bazarı ölkəmizdə hələ də araşdırılmağa davam etdirilməlidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın təməl məqsədi müasir sığorta bazarında müxtəlif sığorta növlərinin mövcud sosial-iqtisadi vəziyyətə təsirlərinin araşdırılması və dünya təcrübəsi istiqamətlərinə görə elmi cəhətdən əsaslandırılan təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir. Tədqiqatda qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə çalışılmışdır:

- Ölkəmizin iqtisadiyyatında sığortanın tutduğu yer və rol, sığortanın mahiyyət və prinsipləri, sığorta xidmətinin qiymətləri və tariflərinin hesablanması metodları, sığorta münasibətləri və onların təşkili formaları tədqiq edilir,

- Sığorta şirkətlərinin gəlir və xərcləri təhlil olunur,

- Sığorta şirkətlərinin maliyyə fəaliyyətlərinin nəticələrinin mövcud durumu təhlil olunur,

- Sığorta şirkətlərinin ödəmə qabiliyyətliliyi və mövcud vəziyyəti təhlil olunur,

- Mövcud vəziyyətdə sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və onların yerləşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilir,

- Bazar iqtisadiyyatında dövlət tənzimləməsi və dünya təcrübəsində sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Bazar iqtisadi sistemində sığorta şirkətlərinin maliyyəsinin formalaşma istiqamətləridir. Tədqiqatın predmeti sığorta sistemində

maliyyə resurslarının formalaşması, onun iqtisadi və hüquqi aspektləridir. Tədqiqat obyekt kimi isə milli sığorta bazarı seçilmişdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. İnformasiya bazasını “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, Dövlət Statistika

Komitəsinin, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin materialları, Nazirlər Kabineti və Milli Məclisin sığorta bazarı haqqında normativ – hüquq aktları, sığorta barədə yazılan dərsliklər təşkil etmişdir. Dissertasiya işində internet şəbəkəsinin informasiya bazasından da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur:

- sığorta bazarının böhran sonrası ümumi vəziyyəti təhlil olunur;
 - ölkənin iqtisadiyyatının ümumi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq sığorta şirkətlərinin formalaşmasının nəzəri məsələləri təhlil olunur;
 - sığorta təşkilatlarının fərdi fəaliyyətlərinin təməl istiqamətləri təhlil olunur;
 - sığorta şirkətlərinin ölkə əhalisinin rifah halının yüksəldilməsindəki funksiyası və təsir dərəcəsi araşdırılır;
 - sığorta növlərinin səmərəlilik səviyyələrinin ümumi hədləri tədqiq olunur,
- İşin praktiki əhəmiyyəti kimi tədqiqatın nəticə və təkliflərindən sığorta şirkətlərinin formalaşmasında istifadə oluna bilər.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 82 səhifədir.

FƏSİL I. MÜASİR ŞƏRAİTDƏ SIĞORTA BİZNESİ VE ONUN SOSIAL İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLUNUN ARTIRILMASI

1.1. Sığortanın iqtisadi mahiyyəti və funksiyaları.

Dünyada iqtisadi cəhətdən inkişaf edən ölkələrdə sığorta xidməti geniş yayılmışdır. Qərb ölkələrinin praktikasını göstərir ki, iqtisadi-sosial həyatda təsərrüfat subyektinin, fərdi təsərrüfatların hər hansı addımı məhz sığorta münasibətlərlə müşayiət edilir. Bunun vasitəsilə də hər bir şəxs öncədən cüzi bir məbləğ ödəmək şərti ilə öz sağlamlıq və əmlakını təminat altına salmış olur və müəyyən bir hadisə nəticəsində dəyən ziyanı aradan qaldırmaq məqsədilə heç bir əlavə xərc çəkmədən sığorta şirkətlərinin ödəmələri hesabına tez bir anda bərpa olunaraq hadisədən öncəki vəziyyətinə qaytarılır. Yəni vurğulanan şəxs iqtisadi çətinliyə qarşısında qalmır və öz fəaliyyətini əvvəlki şəkildə davam etdirir.

Bilirik ki, hüquqi və fiziki şəxslərin iqtisadi vəziyyətləri onların təmsil etdikləri ölkənin iqtisadi durumuna birbaşa təsir göstərir. Buna görə də sığorta xidmətindən geniş istifadə edilən ölkələrdə iqtisadi cəhətdən özünün inkişaf dinamikasını saxlamaqla əhalinin gəlirləri və yaşayış səviyyəsinin yüksək olduğu müşahidə edilir. Başqa sözlə, sığorta iqtisadi inkişaf tempinə təsir edən təməl amillərdən biridir.

Hal hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatında da sığortanın funksiya və vəzifələri durmadan artır. Bilirik ki, bazar iqtisadiyyatının ən mühüm struktur komponentlərindən biri azad sahibkar fəaliyyətidir. Hər sahibkar öz fəaliyyətini risklər üzərində qurur, hər hansı işinə, qəbul etdiyi qərarlara və onların nəticələrinə görə birbaşa məsuliyyət daşıyır. Elə bu səbəbdən ehtiyat tədbiri kimi sığortalanmağa böyük ehtiyac var. Yəni bazar iqtisadiyyatının inkişaf etməsi sığorta münasibətlərinin formalaşdırılmasına, təkmilləşdirilməsinə şərait yaradır və ona təkan göstərir.

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə sığortanın inkişafı bir neçə mərhələdə baş vermişdir:

- inqilabdan öncəki dövr (1917-ci iloktyabr inqilabından öncə);
- sovet dövrü (1917-1990-cı illər);
- 1991-ci ildən başlayan müasir dövr.

Sığorta sisteminin ilkin mərhələsi Rusiyanın Çar sistemini əks etdirdiyinə görə indi onun təhlil edilməsinə o qədər də ehtiyac yoxdur, həm də o təcrübə indiki şəraitdə elə də dəyərli deyil, digər tərəfdən ilkin mərhələ imperatorluq əlamətlərini əks etdirdiyi üçün müasir şəraitdə onun təcrübələri zərərliyə.

ADR hakimiyyəti illərində respublikamızın bank-maliyyə-sığorta sisteminin milli düşüncəyə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi üzərində geniş layihələr hazırlanmışdır, lakin ölkəmizin Sovetlər tərəfindən işğalı ilə bu işə son qoyulmuşdur¹.

Beləliklə, Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, yəni 1922-ci ildən bütün SSRİ-də sığorta dövlətin inhisarına salındı. Sovet imperiyası dövründə ölkəmizdə sığorta xidmətləri SSRİ Baş Dövlət Sığorta İdarəsinin təbəçiliyindəki Azərbaycan Baş Dövlət Sığorta İdarəsi, eləcə də onun təbəçiliyindəki şəhər və rayonlarda Dövlət sığorta İdarələri, SSRİ Xarici Dövlət Sığorta Təşkilatlarının Bakı Şöbəsi tərəfindən aparılırdı. 20-ci əsrin 90-cı illərində müstəqillik əldə edən ölkəmizdə sığorta da müstəqil inkişafa başladı, sığorta sferasında mövcud olan dövlət inhisarı ləğv edilərək Milli sığorta bazarının formalaşdırılması və onun qloballaşan beynəlxalq sığorta sisteminin layiqli üzvünə çevrilməsindən ötrü islahatlar aparılmağa başlandı. Bazar infrastrukturunun yaradılması əmtəə istehsalçılarının sərbəstliyi istehsal münasibətlərinin inkişaf etməsində və maddi nemətlərin bölgü prosesində dövlətin inzibati təsirlərinin kəskin surətdə aşağı düşməsi milli sığorta bazarının formalaşması prosesini, onun tərkib hissəsini, fiziki, hüquqi şəxslərə göstərilən sığorta xidmətinin növlərini kəskin olaraq dəyişdirdi, təsərrüfat subyekti və müəssisələrə müstəqillik verildi və bunlar da könüllü sığortalanmanın zəruriliyini ortaya qoydu. Lakin ölkəmiz müstəqilliyinin ilk illərində bir çox problemlərlə üzləşmişdir.

¹“Qarant” sığorta jurnalı, Bakı, 2005

Belə ki, müstəqiliyyənin ilk zamanlarında dövlət quruluşunun əsasları formalaşsa da, dövlətin qüdrətini müəyyənləşdirən iqtisadiyyat çox dərin böhrana məruz qaldı. Əhalinin sosial vəziyyəti çox acınacaqlı vəziyyətə düşdü, bir sıra mütərəqqi qanunverici aktların qəbul olunmasına, bir sıra iqtisadi-sosial islahatların başlanılmasına baxmayaraq iqtisadi gücü zəif olan, büdcəsində boşluq olan, xarici borcunun miqdarı milyardlarla ölçülmüş bir dövlət üçün belə islahatların heç bir səmərəliliyi yox idi. İqtisadi sistemin ən aparıcı sferalarından sığorta bazarında da eyni vəziyyət mövcud idi. Vətəndaşların milyon dollarla pulları inflyasiya nəticəsində keçmiş sığorta işinin əhalidə yaratdığı peşmançılıq və inamsızlıq, eləcə də sığortadan daha mühüm olan gündəlik tələbatdakı problemlər yeni bazarın yaranmasının və müştərilər bazasının qurulmasının önündə keçilməz bir səddə yaradıb.

Sığorta bazarında “Dövlət Sığorta şirkəti”nin beynəlxalq standartlara heç cür ayaqlaşma bilməyən eyniadlı varisi qalmış və sərbəst sığorta bazarının yaradılmasına yeni sərmayənin, o cümlədən xarici investisiyaların daxil olmasına ehtiyac yaranmışdı. Lakin ölkədaxili çəkişmələrin vüsət aldığı, qeyri-stabilliyin höküm sürdüyü sərmayə təhlükəsizliyi şəraitində zəmanətin olmadığı hallar xarici sərmayəçilərin ölkəmizə axınına ciddi maneçilik törədirdi. Ölkəmizin sərmayəçilərinin qoyduğu sərmayələrlə çox az şeyə nail olmaq olurdu, amma bütün bunlar sığorta sferasında olan yeganə əngəl deyil. Mühüm problemlərdən biri müvafiq hüquqi-normativ olmamasıydı. Bilidiyimiz qədərilə, hər sahənin inkişaf etməsi və sərmayə qoyuluşu üçün hüquqi-normativ bazanın mövcudluğu da ən az sabitlik qədər əhəmiyyətlidir.

Qeyd olunan dövrdə sığorta sahəsində bəzi qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir. “Sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi tədbirləri haqqında” 1991-ci il, “Vətəndaşlara məxsus olan tikililərin dövlət icbari sığortası haqqında” 1992-ci il, AR prezidentinin fərmanları və ”Sığorta haqqında” 1993-cü il qanunu həmin hüquqinormativ aktların bəziləridir. Həmçinin ilk milli sığorta təşkilatlarının yaranması da həmin dövrə təsadüf etdi. Amma sığorta sektorunun

müştərilərini təşkil edəcək quruluş nəinki formalaşmamışdı, hətta sığorta şirkətlərində adi sığorta əməliyyatlarını aparası kadrlar yox idi, vətəndaşların sosial rifah səviyyələrinin aşağı olması sığortanın inkişafını ləngidən amillərdən idi.

Müstəqil Azərbaycanın tarixində iqtisadi dirçəliş başlanğıcı kimi dəyərləndirilən 1994-cü ildən sonrakı dövr sığorta bazarının daha da təkmilləşməsi ilə səciyyələnir. Belə ki, 1994-cü ildən sonra müxtəlif dövrlərdə bağlanmış neft kontraktlarından bu yana böyük şirkət və dünya maliyyə instutları ölkəmizə investisiyalar yatırmağa başladılar. Belə ki, neft sektoruna investisiya qoyulduqca, iri şirkətlər ölkəmizə axırdıqca həmin şirkətlərə xidməti təmin etmək üçün beynəlxalqsəviyyəli sığorta şirkətlərinin təmsilçiləri ölkəyə gəldi. Bu da öz növbəsində milli sığorta tıskilatlarının beynəlmiləl təcrübə qazanmasına və rəqabətqabiliyyətliliyi üçün xidmət səviyyələrini və sərmayə kapitallarını yüksəltmələrinə yaxşı təsir göstərdi. Bu hadisələrin ardınca sığorta bazarı təzə inkişaf mərhələsinə qədəmini qoydu. Belə ki, sığortanın müxtəlif sferalarını əhatə edən 10-a qədər qanun qəbul edildi, fərmanlar və sərəncamlara qol çəkildi².

Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri arasında ilk olaraq, 1996-cı ildə qəbul olunmuş “Nəqliyyat sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası haqqında” qanunla sığorta bazarının, xüsusən də avtomobil sığortası bazarının inkişaf etməsinə təkan verildi. 1997-ci ildə vətəndaşların əmək haqqlarının qorunması və müavinətlərin verilməsi, vətəndaşların sosial təminat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması məqsədilə “ Sosial sığorta haqqında” qanun qəbul olundu. Onun qəbul edilməsi gələckdə pensiya sığortası və həyat sığortası üçün irəliyə doğru atılan bir addım idi. Elə 1997-ci ildə də hərbi qulluqçuların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə qəbul olunmuş “Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında” ölkə qanunu hərbiçilərin həyatlarının və sağlamlığının qorunması, müəyyən bir hadisə baş verərsə, onların ailələrinin sosial cəhətdən təmini məsələlərinin tənzimlənməsində əhəmiyyətli irəliləyişə səbəb oldu. Aparılan islahatların nəticəsində 1999-cu ildə “ Sığorta haqqında “ ölkə qanunu qəbul

² Xudiyev N.N.Sığorta işi.Bakı, 2003

olundu və 1993-cü ildə qəbul edilən qanun qüvvədən düşdü. Dünya standartlarına bağlı olaraq hazırlanmış sığorta işinin inkişaf etməsinə, sığortalıların hüquqlarının və mənafeələrinin qorunmasına, bazarın peşəkar iştirakçılarının fəaliyyətlərinin tənzimlənməsinə yönəldilmiş qanun sığorta bazarının “Konstitusiyaya”sına çevrildi, bu sferada olan boşluqları müəyyən qədər doldurdu. 1999-cu ildə daha iki qanun qəbul edildi – məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanlarının işçilərinin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə “Məhkəmə və hüquq- mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası haqqında”, vətəndaşların sağlamlığının qorunması, sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və ölkə əhalisinin tibbi yardım və dərmanla təmin olunması məqsədilə “Tibbi sığorta haqqında” dövlət qanunları qəbul olundu.

2000-ci ildə qəbul edilmiş məcəllələrdən birində -Mülki Məcəllədə ayrıca bir fəsil sığorta münasibətlərinə ayrıldı. Bununla birlikdə mülki hüquq münasibətləri şəklində sığortanın əsas müddəaları əks olundu. 2001-ci ildə Nazirlər Kabinetində alınan qərar əsasında sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının minimum məbləği 2 milyard manat, təkrar sığortaçılar üçün 5 milyard manat müəyyən edildi. Bununla da bəzi zəif və qeyri-ciddi sığorta şirkətləri bazarı tərk etdi, bazarın gücü artmağa başladı.

Sığorta bazırına nəzarət hüququ Maliyyə Nazirliyinin sərəncamına verildi və keçmiş Nazirlər Kabineti yanındakı Dövlət Sığorta Nəzarəti (1991-ci ildə yaradılmışdı) ləğv olundu. 2002-ci ildə sığorta sektorunda daha iki qanun qəbul olundu. Belə ki, ətraf aləmin qəza nəticəsində çirklənməsi zamanlarında əhalinin həyatına və sağlamlığına, əmlakına və ətraf mühitə vurulmuş zərərə görə “İcbari Ekoloji sığorta haqqında” və dövlət qulluqçularının social müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədilə “Dövlət qulluqçularının icbari sığortası haqqında” qanunları qəbul olundu. Elə həmin ildə baş vermiş təbii fəlakətlər nəticəsində kənd təsərrüfatına külli miqdarda ziyan dəydiyini və belə hallarda zərərlərin əvəzinin ödənilməsi məqsədilə dövlət vəsaiti ilə birlikdə sığortadan alternativ mənbə olaraq

istifadə olunmasının zəruriliyi ilə bağlı olaraq “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” qanun qəbul olundu.

2003-cü ildə sığorta sahəsində aparılan islahatların davamı kimi sərnişinlərin müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə “sərnişinlərin icbari sığortası haqqında” qanunun qəbulu həyata keçirildi. Daşıyıcıların hesabına reallaşdırılan sığorta mülki aviasiya sahəsində beynəlxalq praktikadan irəli gələn sosialyönümlü bir addım oldu. Sonralar “Yanğından icbari sığorta haqqında” qanunun qəbulu həyata keçirildi. Həmin qanuna əsasən sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olan hüquqi şəxs və fiziki şəxs öz əmlakını və mülki məsuliyyətini yanğından icbari sığortalamalıdır ki, bu da stabil və tempfli inkişaf üçün sahibkarın maliyyə təhlükəsizliyinin təminatçısı olacaq əsas nomativlərdən biri kimi qəbul edilir.

2007-ci ilin sonlarında “Sığorta fəaliyyəti haqqında” dövlət qanunu qəbul olundu. Daha sonra, 2010-cu ilin iyul ayının 3-də “İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında” qanun qəbul olundu³.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün bu islahatların ilkin məqsədi milli sığorta sisteminin qloballaşmaqda olan dünya sığorta sisteminə inteqrasiya məqsədi daşımalarıdır. Bütün adıçəkilən islahatların nəticəsində respublikamızda sığorta sisteminin inkişaf dinamikası durmadan artır. Müasir dövrdə ölkəmizdə sığorta bazarı çox əhəmiyyətli və olduqca maraqlı inkişaf mərhələsini keçir.

2017-ci il yanvar ayının 1-nə ölkəmizdə fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının sayı 26 olmuşdur.

Şirkətlərin azalmasının səbəbi olaraq kəmiyyət dəyişikliklərinin əvəzinə keyfiyyət dəyişikliklərinin əsas prinsip olaraq adlandırmaq mümkündür. Yəni sığorta təşkilatlarının minimal nizamnamə kapitalının müntəzəm şəkildə artırılması barəsində hökumət tərəfindən qoyulmuş tələblər nəticəsində məhdud maliyyə ehtiyatlarına malik olan şirkətlər sığorta bazarını tərk edib öz yerlərini daha güclü şirkətlərə buraxır. Onu da vurğulayaq ki , qlobal maliyyə böhranları şəraitində

³ Журавлев Ю.М.Сеперж И.Т. «Страхование и перестрахование» Москва, 2012

dövlətin “daha güclü yaşayır” siyasətini aparması ilə əlaqədar olaraq sığorta bazarında güclənmək üçün maliyyə ehtiyatları axtaran sığortaçılar arasındakı birləşmə meyilləri artırılmalıdır və beləliklə də, onlar öz kapitallarını birləşdirib nizamnamə kapitalının minimal məbləğinə dair tələbləri doğrulda bilərlər. Amma bu meyl hələ ki mövcud deyil. Onu da qeyd eləyək ki, son illərdə sığorta xidməti sferasında aparılan tənzimləmə və nəzarətedici tədbirləri ilə ÜDM-də sığorta xidmətlərinin həcmi ildən-ilə artırılmışdır.

Respublikamızın sığorta potensialı hazırki vəziyyətlə müqayisədə çox böyükdür və irəlidə duran əsas vəzifə sığorta şirkətləri arasında sağlam rəqabətin yaradılması, bölgələrdə yerli sığorta maraqlarının ödənməsini təmin edən regional sığorta bazarlarının yaradılması, təkrar sığorta sisteminin yaradılması və s. kimi tədbirlərin nəticəsində bu sahənin yüksək səviyyələrdə inkişafını təmin edilməsindən ibarətdir. Ona görə ki ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişaf tempinin əsas amillərindən biri elə geniş əhatəli sığorta təminat sisteminin olmasıdır.

Azərbaycanda sığorta bazarının gələcək inkişafı məqsədilə sığortanın icbari növlərinə dair qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, sığorta şirkətləri üçün peşəkar aktuarilərin hazırlanmasının təmini, sığorta məsələlərində əhali maarifləndirilməsinin, həmçinin, sığorta xidmətləri üzrə istehlakçı hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunması nəzərdə tutulmuşdur.

Beləliklə, Azərbaycanda sığorta biznesi nikbin qiymətləndirilməkdədir. Ümid edirik ki, bu sahədə aparılmış islahatlar nəticəsində sığorta bazarımız yaxın illərdə respublikanın iqtisadiyyatında əhəmiyyətli yerlərdən birini tutacaqdır.

Sığortanın iqtisadi məzmunu onun funksiyalarında özünü əks etdirir. Bu funksiyalara aşağıdakılar aid edilir:

- risklilik;
- xəbərdaredici;
- yığım;
- nəzarət⁴.

⁴ Балабанов И.Т, «Страхование», 2004

Əsas funksiya olaraq risk funksiyası göstərilir. Risk funksiyası özünü sığortanın bölgü münasibətlərlə bağlı olmasında əks etdirir. Məhz risk funksiyasının nəticəsində pul formasında dəyərin məbləğinin təsadüfi sığorta hadisəsinin baş verməsi ilə bağlı sığorta iştirakçıları arasında bölüşdürülür.

Xəbərdaredici funksiya onu nəzərdə tutur ki, sığorta risklərinin azaldılması üzrə strategiyaların, sığorta fondunun vəsaitlərinin bir hissəsi hesabına maliyyələşdirilsin. Xəbərdaredici funksiya bədbəxt hadisə və təbii fəlakətlərin mənfi nəticələrinin azaldılmasına, qarşısının alınmasına yönəldilmiş maliyyələşdirmə və s. şəklindəki tədbirlər kompleksini özündə cəmləşdirir. Bu funksiyanın həyata keçirilməsi məqsədi ilə sığortaçı xüsusiləşmiş pul fondu formalaşdırır. Bu funksiya ilə habelə sığortalıların sığorta müqavilələrinin şərtlərinə əsasən sığortalanan obyektə mühafizəkar münasibətlə yanaşmasına yönəlmiş hüquqi təsirlər də müəyyənləşdirilir. Məsələn, bir çox sığorta müqavilələrində aşağıda qeyd edilmiş formada şərtlər qeyd edilir:

- sığortalı zərərlərin qarşısının alınması və azaldılması yolunda tədbirlər həyata keçirməlidir

- sığortalı oğurluq yaxud da iğtişaşlar zamanı polis orqanlarına məlumat verməlidir və məsuliyyət daşıyan şəxs və şəxslərin kimliklərinin müəyyənləşdirilməsində və eləcə də itən əmlakın əvəzinin qaytarılmasında yardım etməlidir;

- sığortalı yanğın olan zaman yanğınsöndürmə orqanlarına təcili xəbər verməlidir və s.

Yuxarıda qeyd edilən bu şərtlərin pozulması nəticəsində sığortaçı sığorta ödənişini verməkdən boyun qaçıra bilər. Amma bu tələblərə hamının əməl etdiyini də demək olmaz. Bunun üçün sığortalılara sığortalanan obyektə mühafizəkar münasibətdə yanaşmaları üçün baş verə biləcək proseslər zamanı dəyən zərərin bir hissəsinin sığortalının özünün tərəfindən ödənilməsi üçün tələblər qoyulur. Dəymiş zərərin müəyyən hissəsinin sığortalı tərəfindən ödənilməsi üçün sığorta məbləğinə franşiza tətbiq olunur. Franşiza dedikdə dəyən zərər məbləğinin sığortaçı tərəfdən

ödənilməyən, öncədən müqavilə ilə müəyyən edilmiş hər hansı tam məbləğ yaxud da sığorta məbləğinə faiz nisbətindəki hissə anlaşılır. Məsəl üçün, hər hansı bir avtomobili sığortalayarkən sığortaçı tərəfindən 100-200 dollar məbləğində franşiza müəyyənləşdirilərsə, bu məbləğədək baş vermiş zərərlər sığortalı tərəfindən ödənilir. Zərərlər franşiza məbləğindən çox olarsa, sığortaçı franşiza məbləğini çıxmaq şərti ilə ödəniş edir. Bütün bunlar isə yalnız sığorta şirkətinin yox, həm də sığortalıların xərcə düşməsinə səbəb olduğundan sığortalının öz əmlakına daha mühafizəkar yanaşması məcburi hesab olunur.

Sığorta əmanət funksiyasını da həyata keçirir. Yığım funksiyası da adlanan bu funksiya həyat sığortasında müşahidə edilir. Yığım funksiyası həyat sığortasından bağlanan sığorta müqaviləsi üzrə öncədən şərtləşdirilmiş sığorta məbləğlərinin yığılmasını xarakterizə edir. Göstərilmiş məbləğ birdəfəlik, illik yaxud da aylıq ödənilən sığorta haqqının netto-hissəsinin və onun investisiyasından alınan gəlirin hesabına yaradılır.

Sığortanın digər bir funksiyası da nəzarət funksiyasıdır. Nəzarət funksiyası sığorta fondunun vəsaitlərinin məqsədyönlü şəkildə formalaşdırılması və bu vəsaitlərdən məqsədyönlü şəkildə istifadəyə əsaslanır. Bu funksiya yuxarıda adlarını çəkdiyimiz funksiyaların fəaliyyəti nəticəsində yaranan və onlarla eyni anda konkret sığorta münasibətləri və sığorta mühitində təzahür edir.

Beləliklə, nəzarət funksiyası normativ-hüquqi sənədlərlə reallaşdırılır. Sığortaçının daxili quruluşunda bu funksiya onun işçiləri tərəfindən aparılırsa, xaricdən həmin funksiya ölkə ərazisində sığortaya nəzarət edən orqanlar tərəfindən aparılır. Nəzarət funksiyası öncədən, cari və sonradan nəzarət formalarında təzahürünü tapır. Öncədən nəzarət planlar və proqnozlar mərhələsində həyata keçirilir. Cari nəzarət sığorta münasibətlərinin reallaşdırılması zamanı aparılır. Sonradan nəzarət isə audit, yoxlamalar və.s-i nəzərdə tutur.

Beləliklə, bazar iqtisadi sistemində sığortanın ölkənin iqtisadiyyatında rolu aşağıdakılarda öz təzahürünü tapır:

- Əməliyyatların mənfi nəticəsində risk dərəcələrinin azaldılmasında

- Zərərlərin və itkilərin ödənilməsi hesabına iqtisadi stabillikdə
- Sığorta fondlarının müvəqqəti azad pul resurslarının investisiya fəaliyyətlərində iştirakında
- Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin sığorta şirkətlərinin mənfəətinin bir hissəsi ilə tamamlanmasında

Ümumiyyətlə, sığorta iqtisadi və sosial sahələrin ayrılmaz tərkib hissəsi, bazar infrastrukturunun vacib elementidir. O, cəmiyyət və təsərrüfat subyektlərinin mənafeələrinin qorunmasını təmin edir.

Sığorta iqtisadi kateqoriya olmaqla bərabər, iqtisadi fəaliyyət sahələrinin və cəmiyyətin inkişaf etməsində əhəmiyyətli rola sahibdir və bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu istiqaməti daha qabarıq şəkildə göstərməkdədir. Belə ki, mövcud şəraitdə sığorta ölkənin sərmayə potensialının artmasına, ölkənin iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsinin təmin olunmasında, əhalinin sosial-iqtisadi durumunun yaxşılaşdırılmasında və s.-də geniş imkanlara yol açır.

Bəşəriyyətin tarixi inkişaf xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqda aydın olur ki, məhsuldar qüvvələrində müşahidə olunan artım sığorta işinin formalaşma və inkişaf zəruriyyətlərinə təkan vermişdir. Hər ictimai–iqtisadi formasiyanın təməlini istehsal münasibətləri və məhsuldar qüvvənin vəhdətini əks etdirən hər hansı istehsal üsülü təşkil etdiyinə görə, məhsuldar qüvvələrin təsiri ilə istehsal vasitələri ilə biliyə, istehsalda təcrübəyə malik cəmiyyətdə əldə olunan əmlakın və əmlak mənafeəsinin müdafiəsi sektorunda yeni münasibətlər -sığorta münasibətləri formalaşmağa başlayıb. Belə ki, sığortanın təminatçısı olduğu müdafiənin axtarışı çoxdan başlanıb.

1.2. Sığortanın təsnifatı və növləri

Sığorta kateqoriyası cəmiyyətin həyatının müxtəlif tərəflərini əhatə etməklə vətəndaşların maddi rifah halının və sahibkarlığın riskinin zəmanətçisi olaraq çıxış edir, proqnozlaşdırılmayan və fəvqəladə hadisə zamanı əmlak mənafeəsinin qorunmasına, dövlətin maliyyə sisteminin möhkəmlənməsinə öz təsirini göstərir. O,

yalnız siğorta hadisələri zamanında büdcəni dəymiş zərərlərin ödənilməsindən azad etmir, eləcə də uzunmüddətli investisiya mənbəyinə çevrilirlər. Siğorta ixtisaslaşdırılan siğorta təşkilatları tərəfindən reallaşdırılır. Bu şirkətlər dövlət və qeyri-dövlət şirkəti ola bilərlər. Onların fəaliyyət sahəsi ölkədaxili (məhdud), xarici və ya qarışıq siğorta bazarlarını əhatə etməkdədir.

Siğorta bazarının sürətli inkişafı şəraitində siğorta istər ölkə daxilində, istərsə də xaricdə aparıla bilər. Bu siğortanın təşkilatı qruplaşdırılmasıdır. Hər hansı təsnifləşdirilmənin əsası elə əlamətlərdən təşkil olunmalıdır ki, bu, bütün həlqələrin ümumi əlaqəsini təmin etsin. Təsnifatlaşdırma əsasında iki əlamətin nəzərdə saxlanması mümkündür: siğorta obyektləri və siğorta məsuliyyətinin səviyyəsində.

Buna uyğun şəkildə iki təsnifləşdirmə tətbiq olunur: siğorta obyektləri üzrə və təhlükəlilik səviyyələri üzrə.

İlkin təsnifat ümumi, növbəti isə yalnız əmlak siğortasını əhatə etməklə sahəvi xarakter daşıyır. Siğorta məcburi və könüllü şəkildə aparılır.

Məcburi siğorta dövlətin qanunvericiliyi əsasında reallaşdırılmaqla ictimai maraqların təmin edilməsi məqsədilə hüquqi və fiziki şəxslərin siğorta olunmasıdır. Bu müvafiq siğortalanan qrupların qəti müəyyənləşdirilmiş siğorta ödənişinin ödənməsi deməkdir. Başqa sözlə, maddi zərərin ödənilməsi və ya digər pul yardımının göstərilməsi lazım gələndə bu, təkcə dəqiq zərərçəkənin marağına yox, ictimai maraqlara da xidmət edir. Yəni, siğortanın məcburi formaları siğortaçıları müdafiə edir. Ona görə də sosial siğorta, hərbi qulluqçuların siğortası və başqa bir-neçə siğorta forması ölkəmizdə məcburi siğortadır. Müxtəlif ölkələrdə məcburi siğorta obyektləri müxtəlif olur. Məcburi siğortada aşağıda göstərilən prinsiplər fərqləndirilir:

- Siğorta edən hər hansı obyektin siğortasından ötrü məcburi siğorta qanunu tətbiq edilir, siğorta olunan isə siğorta ödənişini ödəməlidir. Qanunlar, adətən, aşağıda göstərilən məsələləri nəzərə alır:

1. məcburi siğortaya aid olunan obyekt siyahısı;

2. sığorta məsuliyyəti səviyyəsi;
3. tarif dərəcəsinin tətbiq edilmə qaydaları;
4. sığorta ödənişinin aparılma dövrü;
5. sığorta edən və sığorta olunanların əsas hüquqları və vəzifələri.

- Qanunda əks olunmuş obyektlərin məcburi sığortasının tam əhatə edilməsi.

Məcburi sığorta qanununun reallaşdırılması bir qayda olaraq dövlət sığorta orqanları tərəfindən aparılır. Bunun üçün sığorta orqanları il ərzində ölkədə sığortalanan obyektlərin qeyd olunmasını aparır, sığorta ödənişlərinin hesablanması və müəyyən edilmiş müddətə yığılmasını reallaşdırır.

- Qanunda göstərilən məcburi sığorta obyektlərinin mexaniki şəkildə əhatə edilməsi. Başqa sözlə, heç bir məcburi sığorta obyektı kənarında qalmır.

- Sığorta ödənişinin ödənilməsindən asılı olmayaraq bu sığortanın fəaliyyətdə olması. Sığortalananlar, hesablanan sığorta ayırmalarını ödəmədiyi hallarda problemə məhkəmədə baxılır.

- Məcburi sığortanın müddətsiz olması. Sığortaçıların sığortalanan əmlakdan istifadə etdiyi dövrlərdə məcburi sığorta fəaliyyətdə olur. Təkcə sahibsiz və köhnələn əmlak bu sığortaya aid olunmur. Əmlakın başqasına keçməsi zamanı sığorta dayandırılmır. Məcburi sığorta yalnız sığortalanan əmlak öldükdə yaxud məhv olduqda gücünü itirir.

Məcburi sığortadan fərqli olaraq könüllü sığortada sığortaçılarla sığorta olunan arasında müqavilə könüllü şəkildə bağlanır. Qanunvericiliyə uyğun olaraq könüllü sığortanın hər bir növü üzrə qaydalar müəyyənləşdirilir, dövlət sığorta nəzarət orqanları tərəfindən lisenziya ilə təmin olunur. Ümumiyyətlə, könüllü sığorta müqavilələri əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş sığorta müddəti üçün bağlanır. Könüllü sığorta forması aşağıdakı prinsipləri özündə cəmləşdirir:

- Könüllü sığorta qanuni yolla aparılır və könüllülük əsasında fəaliyyət göstərir. Qanunda könüllü sığortaya aid olan bütün obyektlər müəyyənləşdirilmişdir. Konkret şəraitlər sığorta qaydaları vasitəsi ilə tənzim edilir;

- Könüllü iştirak. Əgər sığortalama şərtlərinin ziddinə deyilsə, o zaman sığortaçının obyektini sığorta etməməyə haqqı yoxdur. Bu prinsip sığortalanma haqda ilk tələblərdən sonra sığorta müqavilələrinin bağlanması təminatçısı kimi çıxış edir;

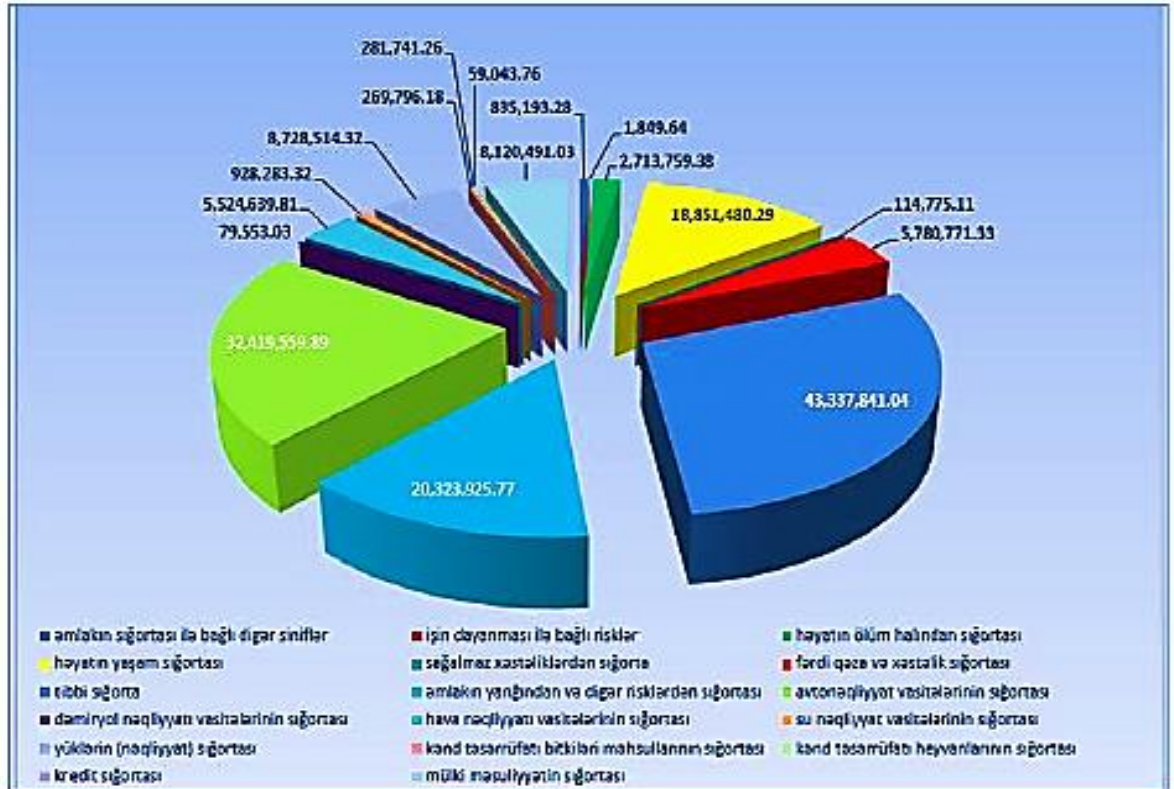
- Könüllü sığorta obyektlərin hər hansı hissəsini əhatə edir. Yəni, heç də bütün şəxslər sığortada iştirak etməyi arzulamayırlar. Bundan əlavə, sığorta şərtlərinə uyğun şəkildə sığorta müqaviləsinin bağlanmasında bəzi məhdudiyyətlər vardır;

- Könüllü sığorta həmişə sığorta müddətilə məhdudlaşdırılır. Müqavilələrdə müddətin başlanğıcı və sona çatması xüsusi olaraq müəyyən olunur. Könüllü sığortada fasiləsizlik təkcə müddət bitməmişdən öncə təkrar müqavilənin bağlanması ilə müəyyənləşdirilir;

- Könüllü sığorta, sığorta ayırmalarının istər bir dəfəyə, istərsə də dövrü olaraq ödənilmə şəraitində fəaliyyətini davam etdirir. Könüllü sığorta müqaviləsi təkcə sığorta ayırmalarının birdəfəlik yaxud dövrü olaraq ödənilməsi anlarında qüvvəyə minir. Sığorta ayırmasının ödənilməsi uzunmüddətli sığorta müqavilələrinin fəaliyyətinin dayandırılması ilə nəticələnir. Könüllü sığorta növündə sığorta sinifləri üzrə bölgü aşağıdakı diaqramda əks olunmuşdur.

Diaqram 1.1

Könüllü sığortada sığorta sinifləri üzrə bölgü

Mənbə: www.banker.az⁵

Diaqramdan da göründüyü kimi, siniflər üzrə bölgüdə ilkin yerləri əmlakın sığortası ilə bağlı digər siniflərin könüllü sığortası, tibbi sığorta üzrə, həyatın yaşam sığortası üzrə, fərdi qəza və xəstəlik sığortası üzrə könüllü sığorta sinifəri tutur. Bu da onun göstəricisidir ki, hökumətin tibbi sığorta sahəsində icbari sığortanın yaradılması məsələsi gün keçdikcə zəruriyyətə çevrilməyə başlayır. Çünki tələbin artması ilə birlikdə avtomatik olaraq dövlətin bu sahəyə tənzimləmə tədbirlərini həyata keçirməsi qaçılmazdır.

⁵ www.banker.az

“Sığorta fəaliyyəti haqqında” ölkəmizin qanununa əsasən sığorta iki əsas bölmədən: həyat və qeyri-həyat sığortası sahələrindən ibarət olur. Sığortaçı bu sahələrdən biri yaxud hər ikisində fəaliyyət göstərə bilər.

Həyat sığortası – sığortalının ölməsi, sağlamlığın, iş qabiliyyətinin qocalığa və ya əlilliyə görə tamamilə yaxud da qismən itirilməsi hallarının sığortalanmasıdır. Həyat sığortası üzrə müqavilənin müddəti bitdikdə yaxud sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta məbləği sığorta müqaviləsində müəyyənləşdirilmiş qaydada və şərtlərdə sığortaçıya yaxud onun varisinə ödənilir. Həyat sığortası müqaviləsi uzunmüddətli bağlanılır və bu müddətdə yaranan inflyasiya sığortalıya təminatın verilməsinə mane yarada bilər. Bu cəhətdən sığorta şirkəti fəaliyyətini elə formalaşdırmalıdır ki, sığorta müqaviləsi üzrə qəbul etdiyi öhdəliklərin hamısını müqaviləylə müəyyənləşdirilmiş şərtlər daxilində həyata keçirmək iqtidarında olsun.

İcbari sığorta – əhəlinin sosial maraqlarının və dövlətin maraqlarının təmin edilməsi üçün icbari sığorta qanunları təməlinə reallaşdırılır. İcbari sığorta kateqoriyasının növləri, aparılma qaydaları respublikamızın müvafiq qanunları əsasında müəyyənləşdirilir. Ölkədə icbari şəkildə 9 sığorta mövcuddur. Dövlət qulluqçularının müəyyən kateqoriyalarının, həyatın, sağlamlıq və əmlakın sığortalanması və s. icbari dövlət sığortaları birliklərin, icra hakimiyyəti orqanlarının büdcələrinin vəsaitləri hesabına aparılır. İcbari sığortaya yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı bunlar da daxildir:

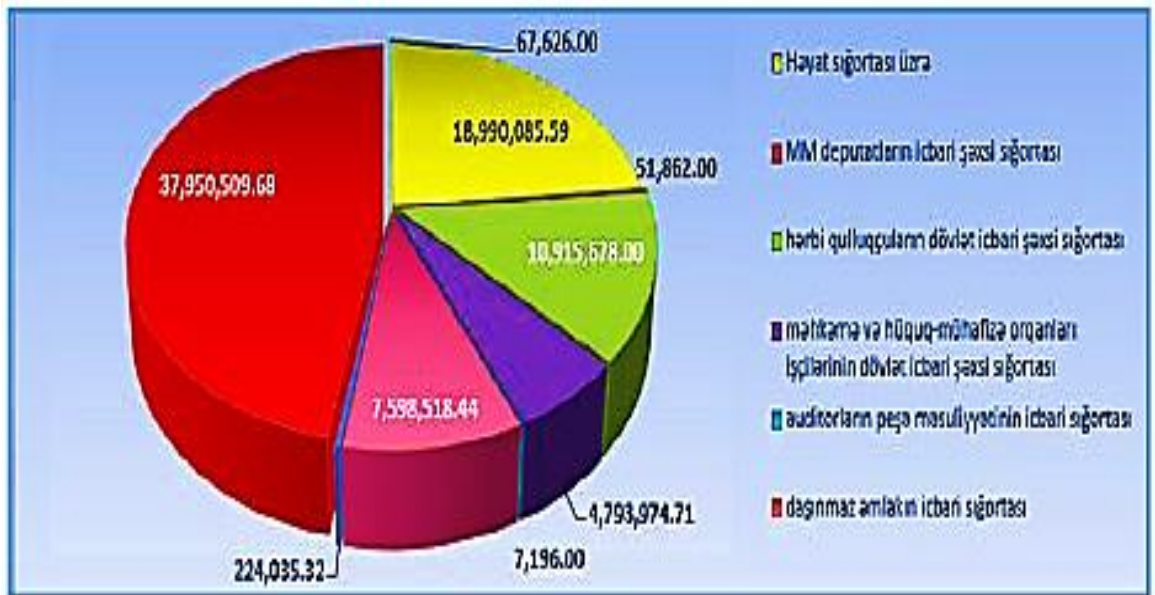
- əhəlinin icbari tibbi sığortası; hava yolu, dəmir yolu, dəniz nəqliyyatı, daxili su nəqliyyatı və avtomobil nəqliyyatı və bədbəxt hadisələrdən.

- icbari şəxsi sığorta; vergi xidmətinin əməkdaşlarının icbari dövlət şəxsi sığortası və s.

- əhəlinin əmlakının icbari sığortası

Diaqram 1.2

İcbari sığorta üzrə bazardakı durum

Mənbə: www.banker.az⁶

Yuxarıdakı diaqramda göstərildiyi kimi, icbari sığorta sahəsində ən vacib bölüm daşınmaz əmlakın və avtomobil nəqliyyatının sığortasıdır. Ən kiçik hissə Milli Məclis deputatlarının icbari şəxsi sığortasının payına düşür.

Qeyri-həyat sığortası – sığorta hadisəsi baş verən zaman sığortaçıya dəyən zərər ödənilməklə onun məsuliyyətləri, əmlakı və əmlak mənafeyi ilə bağlı riskin sığortasıdır.

Sığorta münasibətləri əsasən beş formada olur:

- əmlak sığortası;
- sosial sığorta;
- şəxsi sığorta;
- məsuliyyət sığortası;
- sahibkarlıq riskinin sığortası.

⁶ www.banker.az

Əmlak sığortası – qrup sığorta hadisələrindən yaxud sığorta etdirənlərlə sığortaçı arasında bağlanan sığorta müqaviləsində razılaşdırılan fərdi sığorta hadisələrindən sığortalanmaqla həyata keçirilir. Bu sığortada sığorta obyektləri kimi hüquqi şəxslərin və fiziki şəxslərin əmlakları nəzərdə tutulur. Belə halda təsərrüfat subyektləri üzrə təsnifləşdirmə həyata keçirilir:

- tikililərin sığortası;
- heyvanların sığortası;
- ev əmlakının sığortası;
- nəqliyyat vasitələrinin sığortası;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortası.

Ölkəmizdə əmlak sığortasının ən vacib sferalarından biri kənd təsərrüfat sığortası hesab edilir. Kənd təsərrüfatı sığortası bu istehsal sferasının bütün sektorlarını əhatə edir. Bitkilərdən alınan məhsullar, kənd təsərrüfatı heyvanları, evdə saxlanan quşlar, dovşanlar, xəz dərilili vəhşi heyvanlar, arılar, eləcə də kənd təsərrüfatına təyin olunmuş bina, tikili, qurğu, avadanlıq, maşın, nəqliyyat vasitələri və başqa əmlak sığorta obyektləridir.

Kənd təsərrüfatı sahəsində əmlakın sığortasının subyektı müvafiq icra hakimiyyət orqanları, sığorta sahəsində ölkə qanunvericiliyinə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərən sığortaçılar, sığortalılar və sığorta müqavilələrindən irəli gələn öhdəlikləri həyata keçirən başqa hüquqi və fiziki şəxslərdir.

Sosial sığorta – sosial təminatın tərkibi olmaqla onun formalarından biri sayılır. Sosial sığorta dövlətin sosial sahədə olan siyasətinin əsas tərkib hissəsidir. Sosial sığorta əhali təbəqələrinin maddi təminatı üçün pul vəsaitləri fondları formalaşan və istifadə edilən münasibətlərin məcmusudur. Sosial təminat və əhəlinin maddi təminatı və xidmət göstərmək üçün milli gəlirin bir hissəsi hesabına istehlak fondunun yaradılması və istifadə edilməsi prosesində yaranmış bölgü münasibətlərinin məcmusudur. Sosial sığorta sistemi iki hissədən təşkil olunmuşdur:

- ilkin hissə müalicə tədbirlərinin həyata keçirilməsi də daxil edilməklə işçilərin əmək qabiliyyətlərinin qorunmasını və bərpasını təminatçısı kimi çıxış edir;

- növbəti hissə əmək qabiliyyətini itirən və əmək qabiliyyəti ümumiyyətlə olmayan şəxslərin ehtiyaclarınının təminatçısıdır.

Ölkəmizin qanunvericiliyində sosial sığortanın aşağıdakı növləri qeyd olunmuşdur:

-yaş həddinə əsasən təqaüdlərin sığortalanması;

-əlillik təqaüdü;

-müxtəlif əhali qrupları arasındakı münasibətlərin sığortası;

-ailə başçılarının itirilməsi üzrə sığorta və s.

Şəxsi sığorta – vətəndaşların həyat sığortasını, uşaqların sığortasını, nigahadək sığortanı, bədbəxt hadisələrdən sığorta və hava yolu, dəniz yolu, dəmir yolu və avtomobil nəqliyyatından istifadə edən sənişinlərin sığortasını özündə birləşdirir.

Sığorta sistemində dövlət şəxsi sığortası mühüm yerə malikdir. Sığortaçıların şəxsi sığortaya olan marağı onunla izah edilir ki, burada sığorta münasibətləri zəhmətkeş şəxslərin yığımının özünəməxsus təşkil olunma formasını özündə göstərir. Şəxsi sığortanın xüsusiyyətlərindən biri də bundan ibarətdir ki, bir tərəfdən sığorta olunan əhali müxtəlif proqnozlaşdırıla bilinməyən hadisələr baş verərkən hər hansı maddi məlumat qazanırlar. Yəni, risk xarakteri daşıyan sığorta münasibətləri göz önündədir. Belə ki, sığorta etdirənin zədələnməsi, və ya ölməsi nəticəsində sığortalanana ödəniş verilir. Başqa bir tərəfdən şəxsi sığorta müqavilələri üzrə sığorta münasibətlərinin əmanət xarakteri odur ki, hər bir sığorta etdirənə şərait yaradılır ki, əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş müddətdə pul (sığorta məbləği) toplansın. Başqa bir tərəfdən isə, şəxsi sığortanın əmanət xarakteri odur ki, müxtəlif müqavilələr üzrə sığorta məbləğlərinin ödənişləri əvvəlcədən şərtləndirilən hadisələrin ərəfəsində (həddi-buluğa çatma, nikah) nəzərdə tutulur.

Ölkəmizdə şəxsi sığortanın növlərinə aşağıdakılar daxildir:

- uşaqların sığortası;
- vətəndaşların həyat sığortası;
- nikahadək sığorta;
- bədbəxt hadisələrdən sığorta;
- sərnişinlərin sığortası;
- əmək qabiliyyətinin itirilməsi ilə bağlı sığorta və s.

Məsuliyyət sığortası – ölkəmizdə keçid şəraitində yaranan yeni sığorta sahəsi olmaqla bərabər, müxtəlif fəaliyyətlərin nəticəsində üçüncü şəxsə vurulacaq zərərin məsuliyyətində bir sığorta obyektı olaraq çıxış edir. Əmlak sığortasından və şəxsi sığortadan fərqli olaraq məsuliyyət sığortasının ilkin məqsədi üçüncü şəxsin iqtisadi maraqlarının sığorta müdafiəsini təşkil etməkdən ibarətdir. Göstərilən sığorta sahəsinin xarakterik xassəsi odur ki, burda sığortaçı və sığorta olunanlarla birlikdə əvvəlcədən bilinməyən fiziki və hüquqi şəxslərin də sığorta münasibətlərinin subyektinə çevrilməsi prosesi gedir.

Sahibkarlıq risklərinin sığortası – digər sığorta növləri kimi yarana biləcək risklərə, hadisələrə və dəyəcək zərərlərə qarşı əvvəlcədən görülən tədbirlər kompleksi kimi anlaşılır.

1.3. Sığorta fondunun yaradılması və istifadə edilməsində tətbiq olunan əsas anlayışlar və terminlər

Ümumiyyətlə, sığorta bazarın dinamik inkişaf etmiş sahələrindən birisidir. Öz obyektiv qanunları olan bazar iqtisadi sisteminin mövcud olduğu yerlərdə mütləq risklər də var. Risk olan yerdə də sığorta xidməti olmalıdır. Deməli, sığorta hər hansı xoşagəlməz hadisələrin baş vermə anından sonra arzuolunmayan nəticələrin risk səviyyəsinin aşağıya salınmasının əsas metodu olaraq çıxış edir. Onu da bilmək lazımdır ki, bütün risklərin sığortalanması mümkün deyil. Sığorta xidmətinin üstünlüklərindən faydalanmaq üçün baş vermə ehtimalı olan risklər müəyyən xüsusiyyətlərlə səciyyələndirilməlidir:

1) Risklərin baş verməsi nəticəsində dəymiş zərərin həcmi pulla ölçüləbilən olmalıdır. Məsəl üçün, binanın zədələnmə məsələsi, gəlirlərdən məhrum olma və yaxud da məhkəmə tərəfindən müəyyənləşdirilmiş təzminatın müəyyən bir məbləğlə ifadə edilməsidir.

2) Sığortalanan risklərlə bağlı baş verən kifayət qədər çoxlu miqdarda hadisələr olmalıdır. Sığorta şirkəti elə halda təminat verə bilər ki, sığortalanan , məruz qalma ehtimalı çox olan risk üzrə ümum daxil yaradır və daxilın çox az üzvü hərəsi hər hansı bir dövrdəzərər çəkir.

Müəyyən bir riskə məruz qalma ehtimalı az olduqda da belə bir əməliyyatın aparılması çox sadələvh bir addım hesab edilir, ona görə ki, bu halda hesabda çox kiçik bir məbləğ yığılır, bunun əvəzində isə hətta bir risk real prosesə döndüyü halda tələb edilən sığorta ödənişinin çəkisi toplanan sığorta haqqından çox olur.

3) Sığortalanan riskin digər bir səciyyəvi tərəfi odur ki, nəticədə heç bir mənfəət və ya gəlir əldə edilmir. Təkcə dəymiş zərər ödənilir.

4) Başqa bir cəhət də odur ki, baş verən itkilər təsdufi xarakter daşmalıdır.

5) Risklərin sığortalanmasının tələblərindən biri də onun ictimaiyyətə zərər verəcək bir əməlin nəticəsi olmaması xüsusiyyətidir. Yəni, məhkəmə tərəfindən müəyyənləşdirilmiş cərimədən sığorta heç də cəmiyyətə faydalı və doğru əməl olmazdı. Cərimələr bir cəza növü olmaqla bərabər, qanuna zidd hərəkət edən insanın aldığı cəzadan sığorta vasitəsi ilə qurtulması bu kimi əməli yenidən etməyə stimül yarada bilər.

6) Sığorta təşkilatı tərəfindən tələb edilən sığorta haqqı ağlabatan məbləğ təşkil etməlidir ki, bu da sığortalanaq risklərə müəyyən məhdudiyət yaradır. Tez-tez yaranan risklərdən sığortalanaq məqsədilə daha yüksək sığorta haqlarının tələb olunması kifayət qədərəğlabatan addımdır.

7) Nəhayət isə, sığortalanan risklərin reallaşması nəticəsində itkilərin baş verdiyi hallarda sığortalının zərər çəkmək ehtimalı qüvvədə qalmalıdır.

Sığorta risklərinə - əmlak, maliyyə, iqtisadi, siyasi, təbii risklər daxil edilir. Əmlak riskləri - əmlakın yanğın, daşqın, zəlzələ və başqa fəlakətlərdə təsadüfi olaraq məhvi və yaxud zədələnmə mümkünlüyüdür.

Maliyyə riskləri – kredit sövdələşmələrində olan risk, tədavül xərcinin, inflyasiya prosesləri nəticəsində istehsal xərcinin gözlənilməz artımı və s. ilə əlaqəli risklərdir.

İqtisadi risklər – qəbul edilən qərarların və yaxud da həyata keçirilən fəaliyyətlərin təsadüfliyi nəticəsində yaranan itkilərin mümkünlük dərəcəsidir. Məsələn investisiyalarda iqtisadi risklər – perspektivsiz obyektələrə, həmçinin qiymətli kağızlara edilən investisiya nəticəsində zərər çəkmə ehtimalıdır.

Siyasi risklər dövlət orqanları və təşkilat qrupları tərəfindən siyasi motiv üzrə subyektləri hədələyən qorxu riskləridir. Siyasi risklər özünə xüsusən hərbi əməliyyatları, xalq hərəkətlərini, ticarət və valyuta əməliyyatlarının qadağan olunmasını daxil edir.

Təbii risklərə - quraqlığın, subasmanın, doluvurmanın və.s hadisələrin olması aid edilir.

Yuxarıda göstərilən risk qrupları bəşəriyyətə müəyyən zərərlər vura bilirlər. Zərər nəinki maddi, həmçinin bədbəxt hadisələr formasında -fiziki formada ola bilirlər. Buna görə də qlobal aləm həmişə öz mənafeələrinin müdafiəsinin daha səmərəli üsulu olaraq risklərin sığortalama kateqoriyasının təmin olunmasına səy göstərir. Bununla bağlı olaraq cəmiyyətdə müxtəlif məqsədlərə xidmət göstərən müxtəlif təşkilati formalara malik sığorta fondları yaradılmaqdadır. Belə ki, sığorta fondu sığorta müdafiəsinin maddi formasıdır. Tarixi olaraq sığorta fondu ilk olaraq natural formada yaradılıb. Pulun yaradılması ilə bağlı sığorta fondu yeni keyfiyyətlərə yiyələndi. Yəni sığorta fondları həm də pul şəklində yaradılmağa başladı. Müasir dövrdə sığorta fondlarının əsas formalarına aşağıdakılar daxil edilməkdədir:

- Dövlətin sosial sığorta fondları. Dövlətin sosial sığorta fondları fiziki və hüquqi şəxslərin icbari ödənişləri hesabına yaradılır. Adıçəkilən fondun vəsaitləri

sığortalanan əmək qabiliyyətini itirəndə, pensiyaya çıxanda və qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş digər hallarda istifadə olunur. Qeyd edək ki, sosial yardım göstərilməsində dövlətin imkanları məhdud xarakter daşıyır və hər bir vətəndaş ailəsi, əmlakı barəsində, ilk növbədə, özü düşünməlidir. Dövlətin apardığı sosial siyasət yalnız minimal təminat verilməsini təşkil edir.

- Özünüsığorta fondları. Bu fondlar müəssisələrdə və ev təsərrüfatlarında könüllülük əsasında yaradılır. Müəssisə və vətəndaşlar topladıqları vəsaitləri gözlənilməyən zərərləri kompensasiya etməkdən ötrü istifadə edirlər. Belə metod özünü o zaman doğruldu ki, zərərlərin baş vermə ehtimalı çox böyükdür və ya çəkisi çox böyük deyil. Əgər zərər həcmcə çox böyükdürsə, o zaman müəssisələrin və vətəndaşların yaratdığı özünüsığorta fondları həmin zərərin ödənilməsində təminatçı rolunu oynamır.

- Sığortaçıların sığorta fondu . Bu fond zərərlərin kompensasiya edilməsi üçün ən əlverişli fondur. Bu fond özünüsığorta ilə məşğul olmayan, ancaq sığorta münasibətlərində olan müştərilərdən- sığorta etdirənlərdən alınan sığorta haqları hesabına formalaşdırılır. Onu da vurğulayaq ki, dövlət tərəfindən aparılan sosial sığorta qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hallarda vətəndaşların itirilən əmək haqları, gəlirləri və ya əlavə xərclərinin kompensasiyasına, həmçinin itirilmənin qarşısının alınmasına yönəldilən təminat formasıdır. O, əsasən kollektiv birliyə əsaslanır və sosial bərabərliyin təmin edilməsinə, maddi rifahın minimal səviyyəsinin əldə edilməsinə yönəldilmişdir.

Kommersiya sığortası isə könüllülük prinsipinə əsaslanmaqdadır və sığortaçılar tərəfindən aparılır. Onun ilkin məqsədi fiziki və hüquqi şəxslərin sığorta xidmətlərindən istifadə etməsi, habelə mənfəət qazanmaqdır.

Sığorta iqtisadi sferada kateqoriya olaraq aşağıda göstərilən baza prinsiplərə malikdir:

- Sığorta xidmətinin iştirakçılarına dəyər biləcək zərərlərə görə risklərin yenidən bölgüsü prinsipi. Bu prinsipdə həlledici şərt olaraq sığortaçılara sığorta

etdirən tərəfindən zamanında sığorta haqqının köçürülməsi çıxış edir. Bunsuz yenidən bölgü prosesinin təşkili müşküldür.

- Sığorta üçün zərərlərin sığorta fondları çərçivəsində qapalı bölgüsü xarakterik cəhətdir. Yəni sığorta fondları yalnız onun yaradılmasında iştirak etmiş sığortalılar arasında bölünür. Zərərlərin bu cür qapalı formada paylaşdırılması zərərxəkənlərin sayının bir qayda olaraq, sığorta iştirakçılarının ümumi sayından az olması prinsipinə əsaslanır. Zərərlərin qapalı formada paylaşdırılması üçün sığorta xidmətinin iştirakçılarının təsbit olunmuş sığorta haqlarının hesabına formalaşdırılan məqsədli-təyinatlı maliyyə-sığorta fondu yaradılır. Bu fondun resursları yalnız onu yaradan iştirakçılar tərəfindən istifadə edildiyi üçün sığorta haqlarının ölçüsü onların hər birinə görə paylaşdırılan zərərin məbləğini ifadə edir. Ona görə də, sığorta xidmətinin iştirakçılarının ətrafı nə qədər geniş olsa, sığorta haqlarının çəkisi də bir o qədər az, sığorta isə daha səmərəli və keyfiyyətli olar⁷.

Sığorta xidmətində 18 milyona qədər sığorta etdirən şəxs iştirak edərsə və yüz milyonlarla obyekt sığortaya cəlb edilərsə, minimum sığorta sığorta haqlarının vasitəsi ilə maksimum itkini ödəmək mümkün hala gəlir. Məhz zərərin qapalı formada bölüşdürülməsi xüsusiyyəti sığorta kateqoriyasını digər maliyyə kateqoriyalarından əsaslı surətdə fərqləndirir. Sığorta qapalı bölüşdürmə münasibətlərini, maliyyə isə açıq bölüşdürmə münasibətlərini əks etdirir. Məsələn, sığortadan fərqli şəkildə, dövlət büdcəsinin gəlir hissəsi müəssisə və vətəndaş ödəmələrinin hesabına formalaşır, amma səfərbər edilmiş pul vəsaitlərinin istifadə edilməsi, bu haqları ödəmiş tədiyyəçilərin fəaliyyətindən kənar qalır.

- Sığorta fondlarının zamanca və məkanca yenidən bölgü prinsipi. Sığorta fondlarının məkanca bölgüsü dedikdə, ölkənin müxtəlif regionlarında toplanmış vəsait sığorta fondlarında mərkəzləşməsi və hadisələrin baş verdiyi yerlərə istiqamətlənməsi başa düşülür. Belə ki, həcminə görə zərərlər dinamik xarakter daşıyır. Bir ərazidə baş vermiş zərər digər ərazidə baş vermiş zərərdən fərqlidir.

⁷ B.A.Xankişiyev, P.N.Abdullayev. Sığorta işi (dərs vəsaiti) Bakı, 2004

Sığorta fondlarının zamanca bölgüsü dedikdə o başa düşülür ki, əlverişli illərdə vəsaitlər toplanır və onların əlverişsiz illərdə istifadə edilməsi həyata keçirilir.

-Sığorta xidmətinin ekvivalentlilik prinsipi. Bu prinsip sığorta fondlarına səfərbər olunan vəsait tarifi dövrü müddətində sığorta işlərinin aparılmasına çəkilmiş xərclər çıxıldıqdan sonra sığorta ödəmələri formasında sığortalıya qaytarılması deməkdir. Ekvivalentlilik prinsipinin digər bir xüsusiyyəti odur ki, o bir sığortaçı və bir sığortalı arasında yox, bir sığortaçı və bütün sığortalılar arasında olur.

FƏSİL II. SİĞORTA BİZNESİNİN XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ TARİF SİYASƏTİ

2.1. Sığorta bazarının mahiyyəti və maliyyə sistemində onun yeri

Sığorta fəaliyyətinin önəmli sahələrindən biri olaraq sığorta bazarını göstərmək olar. Bazar iqtisadiyyatında sığorta bazarı iqtisadi sistemin mühüm elementlərindən biridir. Bu bazar sığorta mühafizəsində ictimai tələbin ödənilməsi prosesində “sığorta təminatı” zamanı meydana gələn iqtisadi münasibətlər sistemidir. Sığorta bazarı əmlak cəhətdən ayrıca sığorta fondunu gücləndirən sərbəst təşkilatlar kimi çıxış edən bir çox sığortaçı kütləsinin mövcudluğu şəraitində meydana gəlir. Sığorta bazarının vacib amili sığorta işinin keyfiyyətli inkişaf etdirilməsi, sığortaya iqtisadi cəhətdən əsaslandırılan ictimai xərclərin müəyyənləşdirilməsi üçün sığortaçılar arasında olan rəqabət mübarizəsidir.

Sığorta bazarı əsas alqı-satqı obyektı, xüsusi xidmət, sığorta müdafiəsi olan və tələb - təklif prinsipi əsasında formalaşan xüsusi pul münasibəti sahəsidir. Sığorta bazarının inkişaf etməsinin obyektiv əsası təkrar istehsal prosesində yaranan fasiləsizliyin təmin edilməsidir ki, bu da mənfi hallar ilə zərər çəkənlərə pul yardımını göstərilməsi vasitəsilə özünü göstərir. Sığorta bazarında cəmiyyətin sığorta müdafiəsini təmin etmək üçün sığorta fondunun yaradılması və bölüşdürülməsi həyata keçirilir. Sığorta bazarının subyektləri sığorta xidməti göstərilməsində iştirak edən sığorta təşkilatlarıdır. Sığorta bazarında sığortaçılar və sığorta xidmətinin istehlakçıları xidmətin təklifində və sığorta xidmətinin alınmasında tam sərbəstdirlər.

Azərbaycanda sığorta firmasını təsis etmək üçün Maliyyə Nazirliyinin dövlət sığorta nəzarəti xidmətindən fəaliyyət lisenziyası almalıdır. Azərbaycan Respublikasında sığorta firmalarının təsis edilməsi, bağlanması qaydalan, sığorta haqlarının müəyyən edilməsi və s. məsələlər Maliyyə Nazirliyini dövlət sığorta nəzarəti xidməti tərəfindən nəzarət olunur və tənzimlənir.

Azərbaycanda 2015-ci ildə sığorta bazarında 26 firma fəaliyyət göstərirdi. Bu firmaların 25-i birbaşa sığorta işi ilə məşğuldur və bir firma təkrar sığorta şirkəti kimi fəaliyyətdədir.

Son illər Azərbaycanda sığortanın nüfuz əmsalı öyrənilməyə başlanmışdır. Sığorta haqqının hər ölkənin ümummilli məhsula nisbətində nüfuz əmsalı deyilir və sığortanın inkişafının əsas qiymətləndirmə göstəricilərindən sayılır. Azərbaycan Respublikasında sığorta haqqı və nüfuz əmsalının aşağı səviyyədə olması iqtisadiyyatın əsas sahələrindən sayılan sığorta sahəsinin əsas problemlərindən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrdə sığorta haqqı ümummilli məhsulun mühüm faizinə malikdir. Sığorta gəlirinin miqdarının ümummilli məhsula nisbətən çox olması hər bir cəmiyyətin iqtisadi, insani meyarlarından və göstəricilərindən biri sayılır. Azərbaycan Respublikası siyasi müstəqilliyini əldə etdikdən sonra həyata keçirdiyi uyğun strateji proqramlarla mühüm iqtisadi artım və inkişaf əldə edə bilmişdir. Sığorta şirkətləri, sığorta haqqında aparılan tədqiqatlar və lazımi zəminlər hazırlamaqla bu sektorun problemlərini tanıyıb həll edərək sığorta sahəsini inkişaf etdirmişdir. Ümummilli məhsulda sığorta gəlirinin xüsusi çəkisi çoxalmaqla yüksək iqtisadi artıma nail olmaq olar.

Azərbaycan Respublikasında sığorta nüfuz əmsalının aşağı səviyyədə olması geniş araşdırmanı tələb edir. Azərbaycanda bu sahəyə dünyadakı vəziyyətlə müqayisə etdikdə görürük ki, Azərbaycanın sığorta nüfuz əmsalı 2008-2016-cı illərdə Avropa və dünya səviyyəsindən çox aşağıdır, həmçinin Asiyadan olan tran və Avropadan olan Türkiyə kimi qonşu ölkələrdən də aşağı səviyyədədir. Cədvəl 2.2-də Azərbaycanda və Dünyanın bir sıra seçilmiş ölkələrdə sığortanın nüfuz əmsalı göstərilibdir. Ümummilli məhsul və iqtisadi inkişafın artmasına görə sığorta gəlirinin az olması məsələsi araşdırılmalıdır və onun səbəbləri məlum olduqdan sonra onun həll edilməsi və sığortanın nüfuz əmsalının artması üçün sığorta haqqının artması uğrunda addımlar götürülməlidir. Buna görə Azərbaycanda sığorta şirkətlərinin məhsuldarlığının və səmərəliliyinin artırılması yollarının qiymətləndirilməsi zəruridir. Bu işə istehsal həcminin və sığorta haqqının artımının

ardınca ölkələrin inkişafının önəmli göstəricilərindən biri olan sığorta nüfuz əmsalının artmasına səbəb olacaq və beləliklə sığorta sahəsinin genişlənməsi üçün şərait yaradacaqdır.

Cədvəl 2.1

Dünyada və bir sıra seçilmiş ölkələrdə sığortanın nüfuz əmsalı(faizlə)

İllər	Türkiyədə nüfuz əmsalı	Dünyada nüfuz əmsalı	Avropada nüfuz əmsalı	Azərbaycanda nüfuz əmsalı	İranda nüfuz əmsalı
2014	1.20	7.07	7.58	44	1.35
2015	1.30	6.98	7.58	47	1.39
2016	1.30	6.89	7.47	52	1.5

Mənbə: İranın Maliyyə Nazirliyinin Sığorta Nəzarəti Xidmətinin məlumatların əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycanda sığorta haqları və adambaşına sığorta haqları və nüfuz əmsalı çox aşağıdır. Əlverişli olmayan iqtisadi şərait, sığorta bazarında quruluşun zəifliyi və həyat sığorta növlərinin aşağı olması bu sahənin səmərəli olmamağına səbəb olmuşdur. 2016-cı ildə Azərbaycanda sığorta haqları və adambaşına sığorta haqları və nüfuz əmsalı çox aşağıdır. Əlverişli olmayan iqtisadi şərait, sığorta bazarında quruluşun zəifliyi və həyat sığorta növlərinin aşağı olması bu sahənin səmərəli olmamağına səbəb olmuşdur. 2016-cı ildə sığorta nüfuzu dünyada - 6.89, Avropada - 7.47 olmuşdur. Azərbaycan isə bu göstərici həmin ildə -52 olmuşdur. Bu amillər Azərbaycanda sığorta haqları və firmaların səmərəliliyinin aşağı olmasına səbəb olur. Buna görə də sığorta şirkətlərinin səmərəliliyini yüksəltmək və iş - peşə vəziyyətin yaxşılaşdırmaq üçün həyat firmalarını yaradılmasına kömək etmək və əcnəbi səhmdarların sərmayəsindən sığorta bazarının inkişafında istifadə etmək və yaxşı mülkiyyət quruluşunu müəyyən edən bu və ya bu kimi tədqiqatların aparılması lazımdır .

Azərbaycan sığorta firmalarının nisbət analizi fənni bu tədqiqatda da istifadə olunur. Nisbət analizi fənni sığorta şirkətlərində funksiyanı maarifləndirmək məqsədi ilə istifadə olunan standart fənlərindəndir. Qiymətləndirmək üçün istifadə olunan ən adi nisbət xəsarət və xərclər nisbətidir, ödənilmiş kompensasiyanın miqdarını nəzərə alaraq kompensasiyanın qiymətləndirilməsi və müqavilələrin bağlanma xərcləri hesablanır. Əmlakın əmsal və effektivliyini, habelə iqtisadi miqyas sərtləkləri müəyyənləşdirmək üçün sığorta sahəsinə məxsus nisbətlərdən istifadə etmək olar. Bu tədqiqatda aşağıdakı nisbətlərdən istifadə edilmişdir:

1. Xəsarət əmsalı = Vurulmuş xəsarət / Əldə edilmiş sığorta haqqı;
2. Sığorta əməliyyatı xərclərinin nisbəti = Sığorta əməliyyatı xərcləri sığorta gəlirləri.

Azərbaycanda Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Sığorta Nəzarəti Xidmətinin məlumatların əsasında müəllif tərəfindən hesablanıb və tətbiq ediləndə sonra bəlli oldu ki xəsarət əmsal 2015-ci ildə 32%, 2016-cı ildə isə 35% təşkil edir⁸.

Həmçinin Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Sığorta Nəzarəti Xidmətinin məlumatların əsasında müəllif tərəfindən 2015 - 2016-cı illərdə Azərbaycan sığorta bazarında sığorta əməliyyatı xərclərin əmsalı hesablanıb və tətbiq edilmişdir. Və Hesablamalar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycanda sığorta əməliyyatı xərclərinin sığorta gəlirlərinə nisbəti 2015-ci ildə 79 faiz, 2016-cı ildə isə 69 faiz təşkil etmişdir.

⁸ Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2016. ARDSK

Cədvəl 2.2

**2015-2016-cı illərdə Azərbaycanda sığorta haqları və sığorta ödənişləri
(min manat)**

№	Sığortaçılar	2015-ci ildə Sığorta gəlirləri	2016-cı ildə Sığorta gəlirləri	2015-ci ildə Sığorta əməliyyatı xərcləri	2016-cı ildə Sığorta əməliyyatı xərcləri	2015-ci il gəlir nisbəti (%)	2016-cı il gəlir nisbəti (%)
1.	"A-Group "	7741	7469	5677	6292	73.33	84.24
2.	"Atəşgah"	13733	14986	9519	9908	69.31	66.11
3.	"Atəşgah həyat"	1521	1045	91	133	5.98	12.72
4.	"Ata" sığorta	3295	4934	2105	2557	63.88	51.82
5.	"Azər sığorta"	37185	33426	32356	28573	87.01	85.48
6.	"Azsığorta"	11036	15623	5801	2671	52.56	17.09
7.	"Azərbaycan sənaye "	5779	7143	4649	5936	80.44	83.10
8.	"Bakı"	4027	3121	3085	2729	76.60	87.43
9.	"Bashak İnam"	3069	3561	1869	5936	60.89	166.69
10.	"Qala"	109	154	81	135	74.31	87.66
11.	"Əmrah "	260	738	142	257	54.61	34.82
12.	"Günay"	1883	885	1653	854	87.78	96.49
13.	"Xalq "	24348	7301	20969	5147	86.12	70.49
14.	"AXA MBASK"	8274	8529	9222	4834	111.45	56.67
15.	"Paşa"	10740	13471	6736	9329	62.71	69.25
16.	"Rəvan"	2588	1954	1751	1590	67.65	81.37
17.	"Standart"	7445	8968	7689	5938	103.27	66.21
18.	"MEQA"	—	464	—	619		133.40
19.	Yekun	143033	133772	113395	93438	78.3457	68.9663

Mənbə: Azərbaycan Respublikası DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Yuxarıdakı cədvəldən gördüyümüz kimi, 2015-ci il göstəricilərində nisbət olaraq ən çox xərclər "AXA Mbask" və "Standart" sığorta şirkətlərinə məxsus olmuşdur. Bu şirkətlər ili zərərlə başa vurmuşlar. Ancaq növbəti ildə öz əksikliklərini aradan qaldırmış və gəlir nisbətlərini müvafiq olaraq, 56-66% nisbəti

ilə təmin edərək çox uğurlu bir sıçrayış etmişlər. 2016-cı ildə isə ən çox zərərin müşahidə olunduğu şirkətlər “MEQA” və ”Bashak İnam” sığorta şirkətləridir.

Cədvəldən nəzərdən keçirildiyi kimi 2016-cı ildə ən çox sığorta gəlirləri olan sığorta şirkətləri, “Azərsığorta”, “Atəşgah”, “Paşa” sığorta şirkətləri; sığorta əməliyyatları ən çox olan sığorta şirkətləri isə yenə də “Azərsığorta” sığorta şirkəti olmuşdur.

Birjaların və iqtisadi qənaətin effektivliyini, məhdud resurslardan səmərəli şəkildə istifadə etməyi qiymətləndirmək üçün ölkə və hətta qitə səviyyəsində peşəkarlar tədqiqat aparırlar. İstehsalın orta maya dəyərini azaltmaq üçün şirkətlərin inteqrasiyası rəhbərlərin və iqtisadçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Şirkətlərin effektivliyinə və makroiqtisadiyyata təsir edən bu və ya digər amillərdən biri hər bir sənaye sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlərin həcmidir. Sığorta sahəsinə gəldikdə isə bizim məqsədimiz öz tədqiqatımızda ən effektiv və ən məhsuldarlıq üçün lazım olan ən yaxşı həcm strukturunu müəyyən etdirməkdən ibarətdir. Fama və Friç (1995) qiymətli kağızlar üzrə birja şirkətlərinin effektiv və səmərəliyini qiymətləndirmək üçün səhm biijasmm dəyərinə şirkətin həcmi və qeyd qiymətinin nisbəti dəyişkənlərində artıraraq kapital mülkiyyətinin (CAPM) qiymətləndirmə modelindəki çatışmazlığı aradan aparmaqla eyni zamanda şirkətlərin effektivlik və səmərəliyinin qiymətləndirməsi sahəsində yeni bir addım atdılar.

Firmaların həcmi ölçmək üçün çox indekslər var. Bu indekslərin bəzi aktivlərinin dəyərləri Firmaların səhmlərinin birja bazarında qiymətindən ibarətdir. Bu tədqiqatda firmaların aktivlərinin qiymətlərini ölçmək üçün sığorta firmalarının aktivlərinin orta qiyməti təkrar sığortaçıların aktivləri istisna olaraq müqayisə edilməsi və təyin olunması seçilibdir .

Şirkətlər böyüdükcə mülkiyyətin quruluşu da genişlənəcək, mülkiyyət sahəsində rəhbərlərin rolu artacaq, nəticə etibarlı ilə sığorta nümayəndəlikləri nəzəriyyəsi mövzusu daha çox əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Nümayəndəlik nəzəriyyəsinə əsasən səhmdarlarla rəhbərlər arasındakı ziddiyyət son on illiklər

ərzində tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Şirkət hakimiyyəti ilə əlaqədar tədqiqatlara əsasən mülkiyyətin quruluşu bu ziddiyyətin həlli yollarından biridir. Mərkəzləşdirilmiş mülkiyyətlərin yüksək effektivliyi şirkət hakimiyyəti prinsipinə əsasən nəzarəti artırmağa imkan verir. Hər iki üstünlüyə - maksimum gəlir və əmlaka kifayət qədər nəzarət üstünlüklərinə malik olan mərkəzliləşdirilmiş mülkiyyət quruluşu şirkətin idarə edilməsinə nəzarət edib effektivliyini və əmsalını artırmağa imkan verir. Buna görə də biz tədqiqatımızda mərkəzliləşmiş mülkiyyət quruluşunun dövlət sığorta şirkətlərinin effektivliyinə təsirini sınaqdan keçirmiş və bir sıra yollar müəyyən etmişik.

Şirkətlərin effektivliyini və səmərəliliyini artırmaq üçün onların inteqrasiyası fəaliyyətinin beynəlxalq səviyyədə genişləndirilməsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Şirkətlər öz strukturlarını yenidən qurmaq və inteqrasiya etməklə effektiv fəaliyyətə nail olmaq üçün maliyyə qabiliyyətini artırmağa, xərclərini azaltmağa çalışırlar. Şirkətlər kiçik rəqabət və inhisarçılıqla qarşılaşdıqda nə kimi reaksiya göstərir və bu reaksiya onların effektivliyi ilə və məhsuldarlığına hansı təsirləri buraxır? Tədqiqatda bir neçə mühüm suallara cavab verməyə cəhd göstərilmişdir. Azərbaycanda ticarət sığortaları hansı kapital həcmi ilə effektiv olar və fəallıq norması səviyyəsinə yüksələr. İqtisadi şərait və bazarın həcmi buna imkan verərmidi? Eləcə də daxili bazardakı payın çoxalması ilə məhsuldarlıq da çoxalar, yoxsa azalar? Azərbaycanda 2015 -2016-cı illərdə sığorta firmalarının aktivlər haqqında məlumat aşağıdakı cədvəllərdə verilmişdir.

Cədvəl 2.3

2015-2016-cı illərdə sığorta firmalarının aktivləri (min manat)

No	Sığortaçılar	2015-ci ildə Aktivlər	2016-cı ildə Aktivlər	Aktivlərin artım tempi (%)
1.	"A-Group "	9423	9299	98.68
2.	"Atəşgah"	18646	20988	112.56
3.	"Atəşgah həyat"	2252	4086	181.43
4.	"Ata" sığorta	7923	9267	116.96
5.	"Azər sığorta"	15755	14730	93.49
6.	"Azsığorta"	10763	18935	175.92
7.	"Azərbaycan sənaye "	8683	9751	112.29
8.	"Bakı"	3742	5203	139.04
9.	"Bashak İnam"	24443	25738	103.84
10.	"Qala"	1106	3445	311.48
11.	"Əmrah "	—	3977	
12.	"Günay"	2798	4502	160.90
13.	"Xalq "	3178	3380	106.35
14.	"AXA MBASK"	27159	28905	106.42
15.	"Paşa"	18108	18422	101.73
16.	"Rəvan"	19476	33469	171.84
17.	"Standart"	6889	7562	109.76
18.	"MEQA"	20553	19845	96.55
	Yekun	200897	241504	122.33

Mənbə: Azərbaycan Respublikası DSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəldən məlum olduğu kimi 2015-ci ilə nisbətən 2016-cı ildə aktivlərin artması üzrə ən böyük addım "Qala", "Atəşgah həyat" və "Paşa" sığorta

şirkətlərində atılmışdır. Bu sahədə azalmanın müşahidə olunduğu və aktivlərin say nisbətinin aşağı düşdüyü şirkətlərin önündə isə “Azər sığorta” şirkəti gedir.

2015-ci ildə Azərbaycanda ən çox aktivləri olan firmalar “Azərsığorta”, “Azsığorta”, “Atəşgah” sığorta şirkətləridir. Həmçinin 2016-cı ildə Azərbaycanda ən çox aktivləri olan firmalar “Paşa”, “Standart”, “Xalq”, “Atəşgah” sığorta şirkətləridir. Bu araşdırmada sığorta şirkətlərinin effektivliyini və müqayisəli sərfəliliyini hesablamaq üçün məlumatın əhatəli analizi metodundan istifadə olunur. Burada girişlər əmlaklardan, və sığorta xərclərindən ibarətdir. Çıxışlar isə sığorta əməliyyat gəlirləri və əlavə dəyərdən ibarətdir. Artmış dəyər isə aşağıdakı şəkildə hesablanır: Artmış dəyər = sığorta haqları + investisiyada gəlir haqqı - ödənilməli komissiya ödənilmiş xəsarət və digər sığorta xərcləri. Tədqiqatda effektivliyi müəyyənləşdirmək üçün istehsalı maksimum səviyyəyə yüksəltmək (sığorta haqqı yaratmaq) və kapital qoyuluşunun gəlirini artırmaq, istehsal amilləri (sığorta xərcləri) nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycanda sığorta şirkətlərinin səmərəliliyi və onların mülkiyyət quruluşu arasındakı müsbəti və əlaqəni nəzərə alaraq özəl şirkətlərin səmərəliliyindən arxayın olmaq olar və sığorta şirkətlərində güclü və dinamik nəzarət, mühasibat sistemi və şirkətlərin mülkiyyətinə aid qanunlar yaratmaq onların səmərəliliyində təsiredici ola bilər. Səhmdarların tərkibi və hüquqi, təşkilatı, həmçinin xarici səhmdarların, dövlətin sığorta şirkətlərinin mülkiyyət strukturunda iştirakı kimi məsələlər sığorta şirkətlərinin səmərəliliyində və məhsuldarlığında birbaşa və dolaylı yolla önəmli təsirləri vardır. Sığorta şirkətlərinin məhsuldarlığını dəyərləndirilməsi və vəziyyətinin öyrənilməsi məsələsi onların mülkiyyətinin keyfiyyətini nəzərə almadan mümkün deyil. Buna görə bu tədqiqatda səhmdarların tərkibi və sığorta şirkətlərinin mülkiyyət strukturu geniş və ətraflı şəkildə araşdırılması vacibdir⁹.

Azərbaycan Respublikasında 2015- 2016 -cı illərdə sığorta bazarında bir dövlət sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir : “Azər Sığorta”. Digər sığorta özəl

⁹ “Qarant” sığorta jurnalı, Bakı, 2015

strukturlar kimi fəaliyyət göstərirlər. Bununla yanaşı xarici səhmdarları olan sığorta firmaları da mövcuddur : “Atəşgah” , “Başak İnam”, “AXA MBASK”.

Sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşu ilə səmərəliliyi arasındakı əlaqəni öyrənməklə səmərəliliyi yüksəldən yollar müəyyən etmək olar. Sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşunu araşdırmaq və səmərəliliklə mülkiyyət quruluşu arasındakı əlaqəni müəyyən etmək makroiqtisadiyyatın inkişafına və səmərəliyinə birbaşa təsir edir.

Mülkiyyət strukturu və sığorta firmalarının səmərəliliyinin əlaqəsini öyrəndikdən sonra özəl sığorta firmalarının xəmrəliliyindən nəticə çıxarmaq olar. Sığorta firmaların səmərəliliyi iqtisadi inkişaf və pul və maliyyə bazarların stabilləşməsi və iqtisadi qənaətlərə səbəb ola bilər.

Sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşu ilə səmərəliliyi arasındakı əlaqəni öyrənməklə şirkətlərin inteqrasiyası yolu ilə səmərəliliyi artırmaq və blok mülkiyyətini həyata keçirmək üçün yol tapmaq olar. Resursların və rəqabət şəraitinin daxilə və xaricdə çatışmamağı sığorta şirkətlərinin resurslardan düzgün istifadəsi iqtisadi inkişaf prosesinə müsbət təsir göstərəcək və sığorta xidmətlərinin keyfiyyətcə yaxşılaşmasına və müştərilərin razılığına səbəb olacaqdır. Burada iqtisadiyyatın, qiymətli kağızlar birjasının və maliyyə bazarlarının inkişafına kömək edən, daha yüksək səmərəliliyə səbəb olan ən uyğun mülkiyyət quruluşunun müəyyən edilib təqdim edilməsi vacibdir . Bu tədqiqatın məqsədi sığorta şirkətlərinin səmərəliliyini artırmaq üçün mülkiyyətin müvafiq strukturunu müəyyən etməkdən ibarətdir, özəlləşdirmə və azad iqtisadiyyata nail olmaq şirkətlərin səmərəliliyinin artırılmasının mühüm bir yoldur. Şirkətlərin mülkiyyət strukturunun və onların səmərəliliyi arasındakı əlaqələri öyrənməklə, şirkətlərin səmərəliliyini tədbir görmək mümkündür.

Sığorta şirkətlərinin sığorta haqlar və effektivliyi aşağı olduğuna görə araşdırmamızda bu mövzuya və onun dərəcəsinin müəyyən edilməsinə çox önəm vermişik. Hər hansı bir cəmiyyətdə iqtisadi inkişaf iqtisadiyyat sektorlarının effektivliyi nəticəsində baş verir. Buna görə həm isə tədqiqatçıların, alimlərin,

iqtisadçıların və dövlətlərin diqqəti effektivliyə və onun nəticələrindən istifadə edərək şirkətləri qiymətləndirməyə yönəlmişdir. Rəhbərlərin funksiyalarla nəzarət edilməsi, sığorta şirkətlərinin iflasına mane olunması, maliyyə və valyuta bazarlarının sabitliyi sığorta şirkətlərinin səmərəliliyindən asılıdır. Sığorta şirkətlərinin səmərəliliyinə təsir göstərən amilləri müəyyən etməklə investorlar, dövlət qurumları və əlaqədar siyasətçilər üçün ömək vermək olar.

Dövlət şirkətləri müdirlərində və işçilərində maraq olmadığı, eləcə də qiymətləndirmə sisteminin olmamağından dolayı aşağı səmərəliliyə malik olurlar, özəlləşdirmə və bazar iqtisadiyyatına keçmək səmərəliliyin artırma yollarından biridir. Sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşu ilə səmərəliliyi arasındakı əlaqəni öyrənmək özəl şirkətlərin uğurlu olmasına etimad yaradan yollardan biridir. Bu araşdırmamızda həmin əlaqə haqqında müəyyən tədqiqat aparmışıq və bu prosesi istənilən nəticələri əldə edənə qədər davam etdirmək fikrindəyik. Hansı mülkiyyət quruluşu daha effektivdir? Bu, əlimizdəki araşdırmanın əsas mövzusu və sualıdır. Qeyd edildiyi kimi özəlləşdirmə və bazar iqtisadiyyatına keçmək səmərəliliyin artırılması yollarından biridir. Azərbaycanın və digər ölkələrin sığorta şirkətləri və qiymətli kağızlar birjasında aparılmış araşdırmalar bu fikri sübut etmişdir. Sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşu ilə effektivliyi arasındakı əlaqəni öyrənməklə səmərəliliyi artıran yolları müəyyənləşdirmək olar, ölkə iqtisadiyyatının tərkib hissəsi olan sığorta şirkətlərinin effektivliyi kompleks iqtisadiyyatın effektivliyinə gətirib çıxarır və bu resurslardan düzgün istifadə edilməsi iqtisadi inkişafa səbəb olacaqdır. Şirkətlər böyüdükcə mülkiyyət quruluşu da genişlənəcək, mülkiyyət sahəsində menecerlərin rolu artacaq, nəticə etibarlı ilə sığorta nümayəndəlikləri nəzəriyyəsi mövzusu daha çox əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Dünya ölkələrinin şirkətləri və qiymətli kağızlar birjasında aparılmış araşdırmalar bu fikri sübut etmişdir. Sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşu ilə səmərəliliyi arasındakı əlaqəni öyrənməklə səmərəliliyi artıran yolları müəyyən etmək olar. Sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşunu araşdırmaq və səmərəliliklə mülkiyyət quruluşu arasındakı əlaqəni müəyyən etmək ümumi iqtisadiyyatın

inkişafına və səmərəliliyinə birbaşa təsir edir. Çünki ölkə iqtisadiyyatının tərkib hissəsi olan sığorta şirkətlərinin səmərəliliyi kompleks iqtisadiyyatın səmərəliliyinə gətirib çıxarır və bu resurslardan düzgün istifadə edilməsi iqtisadi inkişafa səbəb olacaqdır. Nümayəndəlik nəzəriyyəsinə əsasən səhmdarlarla müdirilər arasındakı ziddiyyət son on illiklər ərzində tədqiqatçılar diqqətini cəlb edən problemlərdədir. Şirkət hakimiyyəti ilə əlaqədar tədqiqatlara əsasən mülkiyyət quruluşu bu ziddiyyətin həlli yollarından biridir. Mərkəzləşdirilmiş mülkiyyətlərin yüksək səmərəliliyi şirkət hakimiyyəti prinsipinə əsasən nəzarəti artırmağa bilər. Hər iki üstünlüyə, yəni maksimum gəlir əldə etmək və əmlaka kifayət qədər nəzarət etmək üstünlüklərinə malik olan mərkəzləşdirilmiş mülkiyyət quruluşu şirkətin idarəediciliyinə nəzarət edib səmərəliliyini və əmsalını artırmağa bilər. Buna görə də tədqiqatda mərkəzləşmiş mülkiyyət quruluşunun dövlət sığorta şirkətlərinin səmərəliliyinə təsiri öyrənilmiş və müəyyən yollar göstərilmişdir. Müdirilərin funksiyasını öyrənmək, sığorta şirkətlərinin iflasının qarşısını almaq, maliyyə və valyuta bazarlarının stabilliyini təmin etmək məhz bu şirkətlərin effektivliyinin qiymətləndirilməsindən asılıdır. Sığorta şirkətlərinin səmərəliliyinə təsir edən amillərin müəyyən edilməsi ilə iqtisadiyyatın sığorta sektoruna rəhbərlik edən və istiqamətləndirən investorlar və dövlət qurumlarına uyğun fəaliyyət göstərmək olar. Sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşu ilə səmərəliliyi arasındakı əlaqəni öyrənməklə şirkətlərin inteqrasiyası yolu ilə səmərəliliyi artırmaq və blok mülkiyyətini həyata keçirmək üçün yol tapmaq olar. Resursların və rəqabət şəraitinin daxilində və xaricində çatışmamağı sığorta şirkətlərinin resurslardan düzgün istifadəsinə və sığorta xidmətlərinin keyfiyyətcə yaxşılaşmasına və müştərilərin razılığına səbəb olacaqdır. Biz çalışırıq ki, iqtisadiyyatın, qiymətli kağızlar birjasının və maliyyə bazarlarının inkişafına kömək göstərən, daha yüksək səmərəliliyə səbəb olan ən uyğun mülkiyyət quruluşunu müəyyən edib təqdim edək. Tədqiqatda habelə 2015, 2016-cı maliyyə illərində səmərəliliyin effektiv amilləri, o cümlədən mülkiyyət quruluşu, şirkətlərin ölçüsü və həcmi, bazar strukturu və şirkətin bazardakı payı, maliyyə nəzarəti sistemindən istifadə edilməsi

araşdırılmışdır. Səmərəliyin qiymətləndirilməsi makro və mikro iqtisadiyyatdakı və onun nəticələrindən digər qiymətləndirmələrdə istifadəsinə görə xeyli müddətdir ki, idarəedicilik, hesablama və iqtisadiyyat sahələri mütəxəssislərinin diqqətini cəlb etmişdir. Müdirlərin funksiyasını öyrənmək, sığorta şirkətlərinin iflasının qarşısını almaq, maliyyə və valyuta bazarlarının stabilliyini təmin etmək məhz bu şirkətlərin effektivliyinin qiymətləndirilməsindən asılıdır. Sığorta şirkətlərinin səmərəliliyinə təsir edən amillərin müəyyən edilməsi isə iqtisadiyyatın sığorta sektoruna rəhbərlik edən və istiqamətləndirən investorlar və dövlət qurumlarına uyğun fəaliyyət göstərmək olar. Araşdırmamız Maliyyə Nazirliyi dövlət sığorta nəzarət xidmətinin hakimiyyəti prinsipinə əsasən nəzarəti artırma bilər. Hər iki üstünlüyə, yəni maksimum gəlir əldə etmək və əmlaka kifayət qədər nəzarət etmək üstünlüklərinə malik olan mərkəzləşdirilmiş mülkiyyət quruluşu şirkətin idarəediciliyinə nəzarət edib səmərəliliyini və əmsalını artırma bilər. Buna görə də tədqiqatda mərkəzləşmiş mülkiyyət quruluşunun dövlət sığorta şirkətlərinin səmərəliliyinə təsiri öyrənilmiş və müəyyən yollar göstərilmişdir. Müdirlərin funksiyasını öyrənmək, sığorta şirkətlərinin iflasının qarşısını almaq, maliyyə və valyuta bazarlarının stabilliyini təmin etmək məhz bu şirkətlərin effektivliyinin qiymətləndirilməsindən asılıdır. Sığorta şirkətlərinin səmərəliyinə təsir edən amillərin müəyyən edilməsi ilə iqtisadiyyatın sığorta sektoruna rəhbərlik edən və istiqamətləndirən investorlar və dövlət qurumlarına uyğun fəaliyyət göstərmək olar. Sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşu ilə səmərəliliyi arasındakı əlaqəni öyrənməklə şirkətlərin inteqrasiyası yolu ilə səmərəliliyi artırmaq və blok mülkiyyətini həyata keçirmək üçün yol tapmaq olar. Resursların və rəqabət şəraitinin daxilə və xaricdə çatışmamağı sığorta şirkətlərinin resurslardan düzgün istifadəsinə və sığorta xidmətlərinin keyfiyyətcə yaxşılaşmasına və müştərilərin razılığına səbəb olacaqdır. Biz çalışırıq ki, iqtisadiyyatın, qiymətli kağızlar birjasının və maliyyə bazarlarının inkişafına kömək göstərən, daha yüksək səmərəliliyə səbəb olan ən uyğun mülkiyyət quruluşunu müəyyən edib təqdim edək.

Tədqiqatda habelə 2015, 2016-cı maliyyə illərində səmərəliyin effektiv amilləri, o cümlədən mülkiyyət quruluşu, şirkətlərin ölçüsü və həcmi, bazar strukturu və şirkətin bazardakı payı, maliyyə nəzarəti sistemindən istifadə edilməsi araşdırılmışdır. Səmərəliyin qiymətləndirilməsi makro və mikro iqtisadiyyatdakı və onun nəticələrindən digər qiymətləndirmələrdə istifadəsinə görə xeyli müddətdir ki, idarəedicilik, hesablama və iqtisadiyyat sahələri mütəxəssislərinin diqqətini cəlb etmişdir. Müdirlərin funksiyasını öyrənmək, sığorta şirkətlərinin iflasının qarşısını almaq, maliyyə və valyuta bazarlarının stabilliyini təmin etmək məhz bu şirkətlərin effektivliyinin qiymətləndirilməsindən asılıdır. Sığorta şirkətlərinin səmərəliliyinə təsir edən amillərin müəyyən edilməsi ilə iqtisadiyyatın sığorta sektoruna rəhbərlik edən və istiqamətləndirən investorlar və dövlət qurumlarına uyğun fəaliyyət göstərmək olar. Araşdırmamız Maliyyə Nazirliyi dövlət sığorta nəzarət xidmətinin lisenziyası ilə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin səmərəliliyini və onun mülkiyyət strukturunun əlaqəsini öyrənir və aşağıdakı hədəfləri nəzərdən tutur:

1. Ən çox səmərəliliyə və məhsuldarlığa malik olmaq üçün ən yaxşı mülkiyyət quruluşunu müəyyən etmək;
2. Sığorta şirkətlərinin funksiyasını qiymətləndirmək üçün münasib örnək vermək, belə ki, dövlətin, nəzarətçinin, investorlar və s. nəticələrdən istifadə edilməsinə münasib örnək vermək;
3. Sığorta bazarının indiki tələbatına uyğun olaraq sığorta şirkətlərinin qiymətləndirilməsi və reytingdə istifadəsinə və sertifikatlaşdırmasına vermək;
4. Sığorta firmalarının səmərəliliyinin, sığorta haqların və nüfuz əmsalını artırmaq üçün örnək vermək üçün səhmdarları sığorta bazan na və şirkətlərinin bazarlarının quruluşu və şirkətlərinin məhsuldarlığına birbaşa təsir edən əhəmiyyətli amillərdəndir. Müxtəlif ölkələrdə nazirlik səviyyəsində sığorta məsələsinə nəzarət edilməsi mövzunun əhəmiyyətini göstərir. Sığorta bazannda daha çox səhmə malik olan şirkətlər təsirli inhisarçılığa görə bazan məhsuldarlıqdan uzaqlaşdıracaqdır, ölkələrin bəzilərində sığorta şirkətlərinin

dövlət sektoruna aid və daha yüksək maliyyə gücünə və sığorta bazarlarında nüfuzla malik olduğu üçün sığorta haqqı məhsul)anda yuxarı həcm və səhmə malik olurlar və bu məsələ də sığorta bazarının uğursuzluğu və məhsuldarlığın və səmərəliliyinin azalmasına səbəb olur.

Bu tədqiqatda Azərbaycan Respublikasının təkrar sığorta şirkətlərindən başqa bütün kommersiya sığorta şirkətlərinin portfeli sığorta bazanı kimi nəzərə alınmışdır və hər şirkətin sığorta bazarından səhmi hər şirkətin portfeli bütün bazarın portfelin nisbət müəyyən edilmişdir.

Sığorta şirkətlərinin maliyyə hesabatına aid lazımi statistika məlumatları Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin dövlət Sığorta nəzarət xidmətindən əldə edilmişdir. Sığorta şirkətlərinin 2015-2016-cı ilə aid sığorta bazarındakı səhmlərinin müəyyən edilməsi üçün lazımi mühasibat aparılmışdır. Sığorta bazarının orta portfelinə və onların bazardakı səhminə əsasən, üç qrupa - böyük, orta və kiçik səhmlili qruplara bölünmüşlər və onların məhsuldarlığı verilənlərin əhatəli analiz metodu ilə müqayisə edilmişdir.

Sığorta kommersiya şirkətləri sığorta fəaliyyətlərinin ixtisaslaşması, həmçinin yüksək səmərəlilik və mənfəət əldə etmək üçün ixtisas xidmətləri təqdim etməyə başlayırlar və həyat, ömür, məsuliyyət, sərvət və ya bunların tərkibi zəminlərində ixtisas sığorta şirkətlərinin təsis edilməsi beynəlxalq səviyyədə mövcuddur, başqa sözlə sığorta şirkətlərinin əksəriyyəti hər növ sığorta xidmətlərini təqdim edə biləcək geniş fəaliyyət göstərirlər. Azərbaycanın sığorta bazarında yalnız "Atəşgah həyat" sığorta şirkəti ixtisas şəkildə həyat sığortası zəminində fəaliyyət göstərir. Fəaliyyət növləri sığorta şirkətlərinin və sığorta bazanın inkişafına birbaşa təsir göstərir və sığorta bazarının yaxşılaşmasına kömək edə bilər. Azərbaycanda həyat sığortası xidmətləri göstərən "Atəşgah həyat" sığorta şirkəti mövcuddur.

Ailə başı sığorta haqqı hər ilin istehsal sığorta haqqının həmin ildə əhalinin sayına bölünməsi ilə əldə edilir. Hər bir cəmiyyətdə toplumda sığortanın inkişafı və uyğun sığortalamanın genişliyi və kommersiya və həyat sığortalarının

canlanması həyata ümidin meyarlarıdır və, beynəlxalq səviyyədə insan inkişafının əsas meyarlarından biridir. Dövlətlərin, iqtisadi inkişaf və istehsalın xidmətində olan insan resursları və cəmiyyət üzvlərinin sağlamlığının və səhiyyənin və psixi təhlükəsizliyin təmin edilməsi sığortanın gerçəkləşməsi və onun inkişafı və həyat və ömür sığortalarının yayılması ilə həyata keçirilə bilər və iqtisadın bu sektorunun inkişafı üçün lazımi planların hazırlanması hər bir ölkənin zəruri məsələlərindən biri sayılır¹⁰.

Cədvəl 2.6-da Azərbaycanda 2013-2016-cı illərdə ailə başı sığorta haqqı göstərilibdir.

2014-cü ildə Ailə başı sığorta haqqı dünyada - 633.9, Türkiyədə -116.1 , İranda - 59.1, 2015-ci ildə müvafiq olaraq - 595.1 , 105, 63.9, 2016-cı ildə isə müvafiq olaraq - 627.4,121.6,76.8 təşkil etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda Ailə başı sığorta haqqı üzrə göstərici müəyyən edilməmişdir.

Cədvəl 2.4

Dünyada və bir sıra ölkələrdə 2014-2016-cı illərdə ailə başı sığorta haqqı(dollar)

İllər	Türkiyədə ailə başı sığorta haqqı	Azərbaycanda ailə başı sığorta haqqı	İranda ailə başı sığorta haqqı
2014	116.1	25.5	59.1
2015	105	23.6	63.9
2016	121.6	23.2	76.8

Mənbə: Azərbaycan və İran Maliyyə Nazirliyinin Sığorta Nəzarəti Xidmətinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən mühasibə və tərtib edilmişdir.

¹⁰ Bağirov D.A.Vergi nəzarəti. dərslik. Bakı,2006,412s

2.2. Azərbaycanca sığorta bazarının formalaşdırılması və sosial iqtisadi inkişafda rolu

Sosial sığorta və pensiya təminatının maliyyələşdirilməsi sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 30 sentyabr 1993-cü il tarixdə “Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yaradılması haqqında” Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Pensiya Fondu və Azərbaycan Respublikasının Sosial Sığorta Fondu bazasında Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu yaradıldı. Təqdim maliyyə bank sistemində malik olan Azərbaycan öz qəsəbə ərazisində dövlət pensiya təminatının müavinət və ödəniş xərclərinin maliyyələşdirilməsi başlıca vəzifəsi kimi DSMF-yə olundu.

DSMF-nin yerinə yetirməli olduğu əsas funksiyalar içərisində sosial problemlərə yönəldilmiş istiqamətlər aşağıdakılardır:

1. Əhalinin sosial müdafiəsi ilə bağlı təkliflər vermək;
2. Məcburi dövlət sosial sığortasının inkişafı və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər vermək;
3. Maliyyə vəziyyəti müvəqqəti pisləşmiş sığortaedənlərə məcburi dövlət sosial sığorta ödəmələrinin verilməsinə etmək.

Ölkədə iqtisadi artımın səviyyəsi onun sosial təminat sisteminin də gücləndirilməsinə şərait yaradır. Əhalinin sosial müdafiəsinin ən mühüm sahələrindən biri pensiya təminatıdır. Bu sahədə başlıca vəzifə pensiya təminatının dünya standartlarına uyğun olaraq yenidən qurulmasından sistemin maliyyə sabitliyinin tarazlığının təmin edilməsində və pensiya həcminin tədricən artırılmasından ibarətdir. Bu baxımdan sosial müdafiə sistemini təkmilləşdirmək üçün münasib təşkilati hüquqi baza yaratmaq dövlətin özünün sularından səmərəli istifadə etmək və əhalinin minimum müavinətlərlə təmin etmək və sosial müdafiənin ünvanlığını artırmaq əsas tədbirlər kimi həyata keçirir. Sosial sığorta – fiziki şəxslərin itirilmiş əmək haqlarının, gəlirlərinin və ya əlavə xərclərinin

kompensasiya edilməsinə, habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş təminat formasıdır.

Sosial sığorta haqqında qanuna əsasən sosial sığortanın prinsipləri aşağıdakılardır:

- Sosial sığortanın müntəzəmliyinə dövlət təminatı;
- Sosial sığortanın ümumiliyi;
- Sosial sığortanın işçilərə əmək qabiliyyətinin itirildiyi hər bir halda təminat verməsi;
- Sosial sığorta subyektlərinin hüquq bərabərliyi;
- Dövlət sosial sığortasının məcburiliyi;
- Məcburi dövlət sosial sığortasının idarə edilməsində ictimai təşkilatların iştirakının təmin olunması.

Bu prinsipləri əsas götürərək sosial sığorta hadisəsinə daxil olan halları sadalamaqla, sosial sığortanın əhalinin hansı sosial problemlərinə müsbət təsirini göstərmək olar:

- Pensiya yaşına çatmış hər bir ölkə vətəndaşının pensiya təminatı;
- Əlil olmuş və ya 18 yaşınadək sağlamlıq imkanları məhdud insanların pensiya təminatı;
- Ailə başçısını itirməyə görə pensiya təminatı;
- Əmək qabiliyyətini müvəqəti itirməyə görə pensiya və ölüm halına görə müavinət;
- Hamiləliyə və doğuma görə və uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik müavinətlər;
- İşsizliyə görə müavinət;
- Uşağa qulluqla əlaqədar müavinət və s.

“2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi ilə ölkədə mövcud sosial siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətində əsaslı işlər görülməyə başlandı. Proqram bazar iqtisadi şəraitində dünya standartlarına uyğun sığortanın təşkil

olunması məqsədi ilə həmçinin, yığım komponentinə keçidi nəzərdə tutan, sığorta-pensiya sisteminin dayanıqlı və dinamik inkişafına, əhəlinin pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi üçün qəbul edilmişdir. Proqrama əsasən inkişaf aşağıdakı istiqamətlər üzrə təkmilləşdirilməsi:

1. Sistemin fəaliyyətinin aktuar modelləri;
2. Məcburi dövlət sosial sığortası;
3. Əmək pensiyası təminatı;
4. Fərdi uçotun inkişafı;
5. Yığım komponentinin tətbiqi;
6. Özəl pensiya institutlarının inkişafı əsasında həyata keçirilir.

Pensiyaların baza hissəsinin 10% artırılaraq 110manat təşkil etməsi 2016-cı ildə görülən əsas islahatlardan biri və başlıcası hesab oluna bilər.

Ölkədə özəl sektorun inkişafı sığorta şirkətlərinin ümumi sığorta haqqları yığımında və ödənişində də öz əksini tapmışdır. Hazırda fəaliyyət göstərən 28 sığorta şirkətinin göstəricilərinə əsasən ölkədə 2011-2015-ci illərdə sığorta haqqları və sığorta ödənişləri ilə bağlı məlumatları cədvəl 7-da əks etdirməyə çalışdıq.

Cədvəl 2.5

2011-2015-ci illərdə sığorta göstəriciləri

İllər	Ümumi sığorta, mln man		Könüllü sığorta, mln man		Ümumi sığortanın içində könüllü sığortanın payı, %-lə	
	haqqı	ödənişi	haqqı	ödənişi	haqqı	ödənişi
2011	213	61,6	161	51,7	75,6	83,9
2012	342,5	93,9	215	75,3	62,8	80,2
2013	405,7	122,8	271	84,9	66,8	69,1
2014	429,2	157,1	284,7	114,7	66,3	73
2015	442,9	180,2	281	135,8	63,4	75,4

Göründüyü kimi ölkədə sığorta haqları və ödənişi hər keçən il daha da artır. Eyni zamanda ümumi sığorta ödənişlərinin içində könüllü sığortaların payı son 3ildə yüksək-stabil olaraq qalır.

Hazırda sığorta şirkətləri tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərə sığortanın 40-a yaxın mövzu üzrə o cümlədən 9 icbari növ üzrə sığorta xidmətləri təklif edilir.

Azərbaycanda dövlətin sığorta siyasəti və inkişaf proqramı daim həyata keçirilir və dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübəsindən istifadə olunur. Dövlət, qeyri-dövlət və səhmdar cəmiyyətli sığorta şirkətlərinin öz fəaliyyətinin genişlənməsi və təkmilləşdirməsində yeni və modern elm və texnoloji sığorta üzərində öz əməliyyatlarında istifadə edilməsinə daim üstünlük verilir. Azərbaycanın və onun daha yaxın qonşu olan İran, Türkiyə və digər ölkələrdə sığorta xidməti sistemi dünya standartları səviyyəsində qurulmuşdur və onun sosial-iqtisadi səmərəlik meyarları ardıcıl olaraq dəyişilir.

Gələcəkdə, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müxtəlif sığorta firmaları, dünya ölkələrinin çoxillik sığorta təcrübəsindən bəhrələnəcək və sığorta firmalarının gələcək vəziyyəti və perspektiv imkanları artıracaqdır. Tədqiqatın nəticələrindən əmin olmaq ötəri, sığorta bazarın şəffaflığı üçün, sığorta bazarının vəziyyətin yaxşı öyrənmək, dünya təcrübəsi və standartlarından istifadə etmək üçün qonşu və müsəlman İran ölkəsi bu tədqiqdə seçilib və müqayisəli təhlil İran və Azərbaycanda sığorta firmalarının arasında həyətə keçirilibdir.

Azərbaycanda 2016-cı ildə sığorta bazarında 26 firma fəaliyyət göstərirdi. Bu firmaların 25-i birbaşa sığorta işi ilə məşğuldur və bir firma təkrar sığorta şirkəti kimi fəaliyyətdədir. Azərbaycanın sığorta bazarında sığorta nəzarət xidməti şöbəsi informasiya əsasında 2015 - 2016-cı ildə bir təkrar sığortaçı firma fəaliyyətlə məşğuldur.

İranda 2015-ci ildə sığorta bazarında 18 firma fəaliyyət göstərmişdir. Bu firmaların 17 birbaşa sığorta işi ilə məşğuldur və bir firma təkrar sığorta şirkəti kimi fəaliyyət göstərmişdir, İranın sığorta bazarında sığorta nəzarət xidməti şöbəsinin informasiya əsasında 2015 - ci ildə bir təkrar sığortaçı firma və həmçinin

2016-cı ildə iki təkrar sığortaçı firma fəaliyyətlə məşğul olubdur. 2016-cı ildə sığorta bazarından 21 firma fəaliyyətlə məşğul olubdur. Bu firmaların 19 müstəqim sığorta işi ilə məşğul olubdur və iki təkrar sığorta firma fəaliyyəti göstəribdir. Həmçinin mülkiyyət strukturu əsasında 2015-ci ildə iki dövlət, və 2016-cı ildə bir Dövlət sığorta firması fəaliyyətə məşğul olubdular. Yuxarıdakı, qeyd olunan məlumat əsasında və tədqiqatın əldə edilən nəticəsi və İranda tədqiqatçı tərəfindən aparılan tədqiqat əsasında müqayisəli təhlil aparılacaq. Sığorta firmaların texniki, iqtisadi və miqyas effektivlikləri müqayisəli təhlil olunub və həmçinin ayrıca mülkiyyət strukturu, həcm, firmaların bazardan payları və fəaliyyət əsasında effektivlikləri müqayisəli təhlil olunacaq ki, aşağıda izah edilibdir.

Effektivlik (nəticənin müqayisəsi və xərclər) hər hansı sosial -iqtisadi və ya elmi-texnoloji tədbirin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi göstəricisidir. Çünki, əsas və dövriyyə fondlarından, əmək resurslarından, işçi qüvvəsindən istifadənin elmi-texniki nailiyyətləri tətbiq edilməsindən alınan nəticələri müqayisə etmək və bunların əsasında artımı ölçmək mümkündür deyildir.

Sığorta şirkətlərinin effektivliyinin müəyyən olunmasında mürəkkəb analitik məsələləri həll olunması ön plana çıxır. Vurğulamaq lazımdır ki, effektivliyin ölçülməsi ilə əlaqədar vahid müəyyənləşdirilmiş qaydalar mövcud deyildir. Adətən yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi effektivlik dedikdə maliyyə əmsallarının təhlili başa düşülür. (ROE, ROA, ER və s.) Müasir dövrdə bank effektivliyinin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar kompleks təhlil metodlarından istifadə edilməsi zərurəti yaranmışdır.

Britaniyalı iqtisadçı M. Farrell öz əsərində əməliyyat effektivliyini texniki və miqyas effektivliyi olaraq iki yerə ayırır. Bunlardan birincisi verilmiş resurslarla buraxılışın maksimuma çatdırılmasını xarakterizə edir. İkincisi isə resursların kombinasiyasından istifadə etməklə verilmiş buraxılış həcminə çatmağı özündə əks etdirir. Nəzəri yanaşmalarda “səmərəlilik” kateqoriyası “iqtisadi effektivlik” anlayışı vasitəsilə asossiasiya edilir.

Tədqiqat nəticəsində mövcud olan sığorta şirkətlərinin effektivliyini ölçmək üçün məlumatın əhatəli analizi metodundan istifadə edilir. Həmin məqsədlə də sığorta şirkətlərinin miqyas - iqtisadi və texniki effektivliyini müəyyən etmək üçün fərziyyələrini sınaq keçirən Dağınıq Təkamül proqramı (DEAP) kompüter proqramından istifadə edilmişdir.

Azərbaycanda tədqiqatın araşdırmaları nəticəsində məlum oldu ki, 2015-2016 - cı illərin orta texniki effektivliyi 49 olmuşdur. Buradan görünür ki, ölkəmizdə aktivlərdən doğru və səmərəli istifadə olunmur və bu o deməkdir ki, firmalar 51 faiz öz kapital və aktivlərini azalda bilərlər və səmərəliliyə təsir edə bilərlər. Həmçinin tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda 2015-ci ildə sığorta firmalarının texniki effektivliyi - 58, 2016-cı ildə müvafiq olaraq 39 olmuşdur. 2015-ci ilin effektivliyi 2016-cı illə müqayisədə yüksəlmişdir və 2015-ci ilin sığorta haqlarının çox olması bunu sübut edir. Orta istehsal xərcləri istehsalın artması və sabit xərclərin paylaşmasından azalır və şirkətlər sığorta bazarından artıq səhm əldə etmək və istehsal xərclərini azaltmaq üçün cəhd etməlidirlər. Buna görə Azərbaycanda sığorta firmalarının kiçik olmaları və onların aktivlərinin az olması miqyas effektivliyinin az olmasına səbəb olmuşdur. Və bunu böyük firmaların texniki effektivliklərinin çox olması və sığorta firmalarının Miqyas effektivliklərinin artmasına meyilli olmalarını sübut edir.

Azərbaycanda araşdırmalar nəticəsi müəyyən edilmişdir ki, 2015- 2016-cı illərin orta iqtisadi effektivliyi -54 olmuşdur. Bu firmalar 46 faiz çox xərc sərf etməklə effektivlik işləsələr 46 faiz öz xərclərini azalda bilərlər. Sığorta firmaları əgər effektivlik işləsələr, onların 46 faiz mənfəətləri arta bilər. Bu iş firmalarının çoxlu mənfəət əldə etməsinə səbəb olmuş və sığorta firmaları öz müştərilərinə əlavə xidmət göstərərək, onların razılığını cəlb eləyib sığortalanan və müştərilərin sayını artırmağa bilərlər. Bu iş bazarının inkişafına və sığorta haqlarının artmasına yardım göstərə bilər.

Azərbaycanda tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, sığorta firmalarının, miqyas effektivliyi, 2015-ci ildə 82, və həmçinin 2016-cı ildə

müvafiq olaraq - 67, olmuşdur. 2015-ci ilin effektivliyi 2016-cı illə müqayisədə yüksəkdir və 2015-ci ilin sığorta haqlarının çox olması bunu sübut edir və 2016-cı ilin , miqyas effektivliyinin azalması texniki effektivliyin almasına səbəb olmuşdur ki, 2016-cı ildə texniki effektivlik, 2015-ci illə müqayisədə - 58 dən, 39 qədər aşağı düşməsi bunu sübut edir.

Azərbaycanda sığorta firmalarının mülkiyyət və həcm strukturunun və onların effektivliklərinin birbaşa əlaqəsi vardır. Sığorta şirkətlərinin mülkiyyət strukturunun əsasında səmərəlilik müəyyən edilir. Sığorta şirkətlərinin səmərəliliyini onların ölçü və həcm əlaqələri müəyyən edir. Bazar strukturu və kooperasiya əlaqələri sığorta şirkətlərinin səmərəliliyini müəyyən edir .Dövlət sığorta şirkəti 2015-2016- cı illərdə orta texniki effektivlik -74, iqtisadi Effektivlik -100, miqyas Effektivlik -82, malik olaraq ən yüksək effektivlik göstərmişlər, özəl sığorta şirkətləri bu illərdə texniki effektivlik -47, iqtisadi effektivlik -51 , miqyas effektivlik -73 malik olaraq ikinci pillədə yerləşmişlər.

Hər hansı bir cəmiyyətdə iqtisadi inkişaf iqtisadiyyat sektorların səmərəliliyi nəticəsində baş verir, sığorta şirkətlərinin effektivliyinə təsir qoyan amilləri müəyyənləşdirməklə investolar, dövlət qurumları və əlaqədar siyasətçilər üçün örnək vermək olar. Dövlət şirkətləri müdirlərdə və işçilərdə maraq olmadığı, eləcə də qiymətləndirmə sisteminin olmamağından dolayı aşağı səmərəliliyə malik olurlar. Özəlləşdirmə və bazar iqtisadiyyatına keçmək effektivliyin artırma yollarından biridir, sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşu ilə səmərəliliyi arasındakı əlaqəni öyrənmək özəl şirkətlərin uğurlu olmasına etimad yaradan yollardan biridir. Bu araşdırmamızda həmin əlaqə haqqında geniş tədqiqat aparmışıq və bu prosesi istənilən nəticələri əldə edənə qədər davam etdirmək fikrindəyik. Hansı mülkiyyət quruluşu daha effektivdir? Bu, əlimizdəki araşdırmanın əsas mövzusu və sualıdır, özəlləşdirmə və bazar iqtisadiyyatı effektivliyi artırma yollarından biridir, İranın və digər ölkələrin şirkətləri və qiymətli kağızlar birjasında aparılmış araşdırmalar bu fikri sübut etmişdir, sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşu ilə effektivliyi arasındakı əlaqəni öyrənməklə

effektivliyi artıran yollar müəyyənləşdirmək. Nümayəndəlik nəzəriyyəsinə əsasən səhmdarlarla müdirlər arasındakı ziddiyyət son neçə on illiklər ərzində tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Şirkət hakimiyyəti ilə əlaqədar tədqiqatlara əsasən mülkiyyət quruluşu bu ziddiyyətin həlli yollarından biridir. Mərkəzliləşdirilmiş mülkiyyətlərin yüksək səmərəliliyi şirkət hakimiyyəti prinsipinə əsasən nəzarəti artırmağa bilər. Hər iki üstünlüyə, maksimum gəlir və əmlaka kifayət qədər nəzarət üstünlüklərinə malik olan mərkəzliləşdirilmiş mülkiyyət quruluşu şirkətin idarəediciliyinə nəzarət edib effektivliyini və əmsalını artırmağa bilər. Buna görə də biz tədqiqatımızda mərkəzləşmiş mülkiyyət quruluşunun dövlət sığorta şirkətlərinin effektivliyinə təsirini sınağı və müəyyən yollar göstərmişik.

Özəlləşdirmə və bazar iqtisadiyyatı effektivliyi artırma yollarından biridir, sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşu ilə effektivliyi arasındakı əlaqəni öyrənməklə şirkətlərin inteqrasiyası yolu ilə effektivliyi artırmaq və blok mülkiyyətini həyata keçirmək üçün yol tapmaq olar.

Resursların və rəqabət şəraitinin daxilində xaricdə çatışmamağa sığorta şirkətlərinin resurslardan düzgün istifadəsi iqtisadi inkişaf prosesinə müsbət təsir buraxacaq və sığorta xidmətlərinin keyfiyyətə yaxşılaşmasına və müştərilərin razılığına səbəb olacaqdır. Biz çalışırıq ki, iqtisadiyyatın, qiymətli kağızlar birjasının və maliyyə bazarlarının inkişafına kömək edən, daha yüksək effektivliyə səbəb olan ən uyğun mülkiyyət quruluşunu müəyyənləşdirib təqdim edək.

Burada əsas sual, «hansı mülkiyyət quruluşu ən çox sosial səmərəliliyə malikdir?» araşdırmamızın nəticələri ilə cavab verilmiş olur. Hüquqi blok mülkiyyətli sığorta şirkətləri ən yüksək texniki effektivliyə, həqiqi blok mülkiyyətli sığorta şirkətləri isə sonrakı rütbələrdə, dövlət sığorta şirkətləri ən aşağı texniki effektivliyə malik olmaqla son rütbədə yerləşmişdir. Bununla da özəl sığorta şirkətlərinin dövlət sığorta şirkətləri ilə müqayisədə daha yüksək effektivliyə malik olması, eləcə də Hüquqi blok mülkiyyətli sığorta şirkətlərinin həqiqi blok mülkiyyətli sığorta şirkətləri ilə müqayisədə effektiv olduğu təsdiqini

tapdı. Bunların hamısı sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşunun effektivliklə əlaqəsini təsdiq etdi.

İranda tədqiqatın nəticələri əsasında , aparılan tədqiqatın əsas fərziyyə və sualı, - sığorta şirkətlərinin effektivliyini artırmaq üçün münasib quruluşun müəyyənləşdirilməsi - öz cavabın tapır və təsdiqini almış olur .Özəl sığorta şirkətlərin bu illərdə texniki effektivlik -41, iqtisadi effektivlik -53 , miqyas effektivlik -83 olmuşdur, onlar elliyə bilmişidirtər ki, ən yüksək effektivlik göstərsinlər .Dövlət sığorta şirkətinin 2015-2016- cı illərdə texniki effektivlik -22 , iqtisadi effektivlik - 45, miqyas effektivlik -52, olmuşdur və ikinci pillədə yerləşmişlər. Nəticələr göstərir ki, hüquqi blok mülkiyyətli özəl sığorta şirkətləri daha çox effektivliyə malikdirlər. Sığorta şirkətlərinin Kapitalının malikləri və onların əsas investorlar, şirkətin apardığı iş metoduna təsir edib, onların idarəedicilərinin davranışlarını dəyişdirə bilər. Şirkətin əmlakına kifayət qədər nəzarət edib, sərmayə qəbul edən şirkətlərə nüfuz edərək idarə heyətinə nəzarət edir, xərcləri azaldır, funksiyasını artırır bilirlər. Buna görə də tədqiqatımızın nəticələri Özəlləşdirmə yollarını müəyyənləşdirə bilər. Çünki özəl sektora keçmək üçün son dərəcə diqqətli olmaq, kifayət qədər sərmayəsi, peşəkar və təcrübəli müdirləri olan şirkətlər lazımdır ki, effektivlik və səmərəlilik artsın və sığorta bazarının effektivliyi də təmin olsun.

Azərbaycanın sığorta bazarında fəal olan sığorta firmalarının səhmdarlarının tərkibi və strukturu təhlil olunub və araşdırıldı və nəticədə məlum oldu ki, əcnəbi səhmdan olan sığorta firmaları əcnəbi səhmdar olmayan sığorta firmaları ilə müqayisədə daha çox effektivlikdirlər və bu əcnəbi səhmdarların nəzarətlərindən asılıdır və onlar öz kapital və aktivlərinin artırmasını gözləyir və onları qoruyurlar və bu sığorta firmalarının fəaliyyətlərinin səmərəli olmağına səbəb olur.

Azərbaycanda aparılan tədqiqatın nəticələri əsasında müəyyənləşdirilmişdir ki, böyük həcmli sığorta şirkətləri o birilərlə müqayisədə daha effektivdirlər. Bununla da tədqiqatda irəli sürülən fərziyyə, böyük həcmli sığorta şirkətləri kiçik və orta həcmli şirkətlərlə müqayisədə daha çox effektivdirlər, təsdiqini tapmır və

rədd olunur. Böyük həcmli şirkətlərin sabit xərcləri çoxlu xidmətin arasında paylaşır və sığorta xidmətinin qiyməti aşağı olur və bu onların mənfəətlərinə artmasına səbəb olur ki, nəhayətdə onların səmərəliyinin artmasına bəis olur. İstehsal xərcləri istehsalın artması və sabit xərclərin çoxalması ilə azalır və şirkətlər sığorta bazarından artıq səhm əldə etmək və istehsal xərclərini azaltmaq üçün cəhd edib və səmərəli olurlar.

Azərbaycanda tədqiqatdan əldə edilən nəticələr əsasında, məlum oldu ki, böyük miqyaslı sığorta şirkətləri başqa şirkətlərlə müqayisədə daha effektiv olurlar, Azərbaycan sığorta bazarında təsdiq olunur. Əldə edilən nəticələrə əsasən, məlum oldu ki, Azərbaycanda sığorta şirkətlərinin effektivliyi aşağı səviyyədədir. Böyük miqyaslı və bazarda yuxarı səhmə malik sığorta şirkətləri daha effektiv olur. Buna görə sığorta şirkətlərinin effektivliyinin artması və şirkətlərin xərclərini kontrol etmək və çıxışın girişdən çox olmasında bacarığının və gücünün artması üçün böyük həcmli şirkətlərin fəaliyyəti zəruri nəzərə gəlir ki, sığorta nəzarəti təşkilat bu işi yerinə yetirməli və bu barədə cəhd etməlidir.

İranda aparılan tədqiqatın nəticələri müəyyənləşdirilmişdir ki, bazarda daha az payı olan şirkətlər o birilərlə müqayisədə daha effektivdirlər. Böyük ədəd qanuni və mikro iqtisadi nəzəriyyələr əsasında bazarda payı çox olan firmalar səmərəli olmalıdırlar, bu onu göstərir ki, İranda sığorta firmalarının miqyas effektivliyi aşağıda böyük həcmli və çox payı olan firmalar öz aktivlərin çoxahmağından elliyə bilmirlər səmərəli olsunlar və aktivlərdən düzgün istifadə etsinlər.

2.3 Sığorta biznesində tarif siyasəti və sığorta tarifi struktur.

Sığorta tarifləri dedikdə il ərzində sığorta məbləğinin müəyyənləşmiş vahidinə düşən sığorta haqları başa düşülür. Yəni sığorta tarifi vasitəsilə sığortaçılara ödənilmiş sığorta haqları hesablanılır. Sığorta haqları əsasında isə sığorta fondları formalaşır. Sığorta fondları təbii qüvvələrin, təsadüfi halların təsiri

nəticəsində yarana bilən dağıntı və zərərlərin aradan qaldırılması məqsədilə yaradılır ki, bunun sayəsində də sığorta ödənişlərinin verilməsi və sığortaçıların saxlanması xərcləri ödənilir. Sığorta tariflərinin doğru şəkildə müəyyənləşdirilməsi sığortaçının maliyyə potensialının yaradılmasında və sığorta əməliyyatlarının rentabellik dərəcəsinin təmin edilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əgər sığorta tarifləri həddindən artıq yüksək olarsa, bu, sığorta fondu vasitəsi ilə artıq vəsaitin yenidən bölgüsünü, yəni sığortalıların artıq vəsaitlərinin cəlb edilməsini şərtləndirir. Əksinə, tarifi aşağı müəyyən edilməsi isə sığorta fondlarının lazımı həcmdə yaradıla bilinməməsinə gətirib çıxarır. Bu da sığorta fondunda defisitə yaranmasına və sığortaçının sığortalıların qarşısında götürdüyü vəzifələri yerinə yetirə bilməməsinə səbəb olur.

Deməli, sığorta tarifi elə təyin olunmalıdır ki, o, sığorta fondunun optimal çəkisini təmin etməklə istər sığorta ödənişlərinin verilməsinə, istərsə də sığorta işinin aparılması xərclərinin ödənilməsinə çatsın. Buna görə aşağıdakı prinsiplər əsas götürülür:

- tariflərin ekvivalentliliyi. Ekvivalentlik o deməkdir ki, tarif elə müəyyən olunmalıdır ki, sığorta fonduna toplanmış vəsaitlər tarif dövründə zəruri çıxımlar aparıldıqdan sonra sığortalılara qaytarılsın,

- sığorta tarifi stabil, yəni həcmə dəyişməzliyi,

- sığorta tarifi əlçatanlıq, yəni geniş əhali kütləsinin istifadəsinə açıq olması,

- sığorta tarifi sığortaçıların özü-ödəmə və rentabelli fəaliyyətlərinə zəmanət verilməsi.

Beləliklə, sığorta tarifi sığorta fondunun lazımı səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsində hər bir sığorta olunan şəxsin iştirak səviyyəsinin dəqiqləşməsinin, sığorta əməliyyatlarının maliyyə stabilliyinin təmin olunmasının başlıca iqtisadi aləti kimi çıxış edir. Sığorta tarifi sığorta haqlarının hesablanması məqsədilə aktuar hesablamalara əsasən müəyyənləşdirilən dərəcədir.

Aktuar hesablama sığorta tarifinin və sığorta ehtiyatlarının hesablanması məqsədilə istifadə olunan iqtisadi-riyazi metodlar sistemidir. Aktuar hesablama bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir:

- Qiymətləndirilən hadisələr ehtimal xarakteri daşıyır,
- Müxtəlif illərdəki ümumi qanunauyğunluq kütləvi sığorta prosesləri vasitəsi ilə yaranır.

- Sığortaçı tərəfdən göstərilən sığorta xidmətinin maya dəyərinin hesablanma işi bütün sığorta obyektləri nəzərə alaraq aparılır,

- Sığorta resurslarının yaradılması və onların optimal həcmnin müəyyən olunması zəruridir,

- Sığortaçıların və sığorta etdirənlərin maliyyə öhdəliklərinin ekvivalentlik prinsipi,

- Baxılmış sığorta obyektləri çərçivəsində risk qruplarının seçilməsi.

Aktuar hesablamanın əsas məsələlərinə daxildir:

- Baxılmış sığorta obyektlərində risk qruplarının seçimi və onların tədqiq edilməsi,

- Sığorta hadisəsinin başvermə ehtimalının hesablanması və zərərlərin ağırlığının müəyyən olunması.

- Sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə çəkiləcək xərclərin zəruri məbləğlərinin riyazi əsaslandırılması və bu xərclərin dəyişməsinə proqnozların işlənməsi,

- Sığortaçıların zəruri ehtiyat fondlarının riyazi olaraq əsaslandırılması və bu metodların müəyyənləşdirilməsi.

İcbari şəkildə aparılan sığorta növlərində sığorta tarifləri icbari sığorta haqda qanunla, könüllü formada aparılmış sığorta növlərində sığorta tarifləri isə sığortaçı tərəfindən müəyyənləşdirilir. Sığorta tarifləri brutto -stavka adlanır və iki hissədən təşkil olunub: netto- stavka və yükləmə (əlavə).

Sığorta tarifləri hesablanarkən ən mühüm iş netto – stavkanın hesablanması əməliyyatıdır. Belə ki, netto - stavkanın hesablanması baxılmış sığorta növünün

həyat yaxud da qeyri-həyat sığortası sferasına aid edilməsindən asılı olaraq dəyişir. Brutto- dərəcənin hesablanması sığorta məbləğinin vahidi ilə həyata keçirilir. Sığorta məbləğinin vahidi adətən 100 manat qəbul olunur. Netto-stavka sığorta tarifinin əsas hissəsini (70-80%-ni) təşkil etməklə, sığorta müqaviləsi üzrə sığorta ödənişlərinin aparılması üçün sığorta ehtiyatlarının yaradılması təyinatını daşıyır. Netto-stavkaya bundan başqa brutto-stavkanın 15-20% hissəsini təşkil etməklə, sığorta əməliyyatının aparılmasına çəkilmiş xərcləri ödəmək və qarşısı alınma tədbirləri fondunun formalaşdırılması təyinatını daşıyır. Yükləmənin tərkibində qazanc da nəzərdə tutula bilər. Yəni, sığortaçıların fəaliyyəti kommersiya xarakterlidir və başqa sahibkarlıq strukturlarına bənzər olaraq onun da fəaliyyətinin əsas məqsədi mənfəət əldə etməkdir. Amma yükləmələrin tərkibində tarif mənfəətinin əsas tutulması mütləq deyil. Çünki sığortaçı mənfəəti birbaşa olaraq sığorta tarifininin strukturu üzrə yox, konkret fəaliyyətlə bağlı olaraq yaranan gəlirlərin və xərclərin əsasında müəyyənləşdirir. Qeyri-həyat sığortası bölməsinə aid olan sığorta növlərində netto-stavkanın tərkibi əsas hissə və riskin üstəliyindən ibarətdir.

Əsas hissənin qiyməti orta sığorta ödənişinə uyğun olur. Riskin üstəliyi isə müxtəlif illər üzrə sığorta hadisəsi sayının onların orta qiymətlərini aşmasının nəzərə alınması məqsədi daşıyır. Yükləmənin tərkibi isə işlərin aparılması xərci, qarşısı alınma tədbirləri fondu və tarif mənfəətindən ibarətdir. İşlərin aparılmasının xərcləri dəyişkən və sabit ola bilər. Dəyişən xərclər xüsusi sığorta növünə yaxud da sığorta şəhadətnaməsinə aid oluna bilər. Sabit xərc isə ayrıca sığorta növünə aid edilmir, bu xərclər bağlanan sığorta müqaviləsinin bütün portfeli üzrə bölüşdürülür.

İşlərin aparılmasının xərclərinin tərkibində sabit xərclərin çəkisi dəyişən xərclərlə müqayisə olunanda kiçik nisbətə malikdir. Sığortaçının fəaliyyətində dəyişkən xərclər əhəmiyyətli yerə malikdir. Qarşısı alınma tədbirləri fondu ola biləcək sığorta hadisəsinin qarşısının alınması məqsədilə həyata keçirilən tədbirləri

maliyyələşdirilmək üçün yaradılır. Adıçəkilən fond sığorta tariflərinin strukturunda nəzərdə tutulduğunda yaradılır.

Həyatın qarışıq sığortasında netto-stavka sığorta müqavilələrinin müddətinin axırına kimi yaşamaq yaxud da həmin müddətdə ölmək hadisələri üzrə netto-dərəcələrin cəmindən ibarət olur. Bundan əlavə, həyatın qarışıq sığortasının şərtində həm də hər hansı xəstəliklərdən sığorta təminatının verilmə məsələsi nəzərdə tutula bilər.

FƏSİL III. AZƏRBAYCANDA SİĞORTA FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS SAHƏLƏRİ VƏ NÖVLƏRİNİN İNKİŞAFI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Hüquqi və fiziki şəxslərin əmlak sığortasının inkişaf problemləri və onların həlli yolları.

Azərbaycanda 2015-2016-cı illərdə həyat və qeyri-həyat sığorta firmalarının effektivliklərinin müqayisəsi məlumatın əhatəli analizi metodu ilə əldə edilən nəticələr göstərir ki, həyat sığortası firmaları qeyr-i həyat sığortası firmaları ilə müqayisədə effektivlikdirlər.

İranda sığorta firmalar həyat və qeyri həyat üzərində fəaliyyət edilər və ixtisası həyan sığorta firması yoxdur. Azərbaycanda apanlan tədqiqatm nəticəsində məlum olundu ki, həyat firmaların effektivliyi yüksəkdir. Həyat sığortası firmalarının effektivliyinin çox olması ona görədir ki, xəsarət və ödənişlər həyat sığortası firmalarında çox ildən sonra paylanacaq və bu həyat sığortası firmalarında investisiya və sərmayə qoyulmasını və bu halda iqtisadi effektivliyin olduğunu göstərib.

Aparılan müqayisəli təhlil və ələ gələn nəticələr əsasında Azərbaycan və tranda sığorta firmalarının arasından bu cür qərara gəlmək olar ki, sığorta bazarmın və firmalarının inkişafında təbirlər və strateqik proqramlar hazırlanıb və həyəət keçirilsin .Ümumiyyətlə Azərbaycanda ailə başına sığorta haqları və nüfuz əmsalı iran və Türkiyə ilə müqayisədə çox aşağıdır. Azərbaycanın sığorta bazarında sığorta firmaların çox olması və həyat firmalarının fəaliyyəti üstünlük təşkil edib və lazımı olan əsasi və əsli işlərin çoxu dövlət tərəfindən hazırlanıbdır. Beləliklə sığorta bazarmın daimi, güclü, düzgün inkişafı üçün bir sıra təbirlər və proqramlar bu araşdırmalar və müqayisəli təhlilin əsasmda nəzərə tutulur ki, aşağıdakılardan ibarətdir və onlann işə tutulması və icrası dövlət tərəfindən və sığorta nəzarəti təşkilat tərəfindən çox zəruridir.

İranda və dünyada aparılan tədqiqatların nəticəsi bunu göstərir ki, özəl sığorta firmaları dövlət firmaları ilə müqayisədə səmərəli olmalıdırlar. Buna görə Azərbaycanda zəruridir ki dövlət firmanın payı bazarda azalsın və onun payı o biri firmaların arasında paylaşsın və həmçinin özəl firmaların xidmətlərinə İnam yaranıb əhali onların xidmətlərindən istifadə etmək üçün stimullaşdırılsın.

Azərbaycanda sığorta firmalarının kapitallarının az olması böyük bir problemə çevrilibdir. Sığorta bazarının inkişafı və asimmetrik informasiya aradan qaldırmaq üçün və böyük ədəd qanunlar əsasında zəruridir ki, kiçik sığorta firmaları birləşsin və onların kapitalı çoxaltdınsın.

Dünya təcrübəsindən istifadə edərək təkrar sığorta şirkətinin təsis olmaları çox olması zəruri və mühüm bir addımdır ki, riskin xarici bazarlara ötürməsinə, maliyyə bazarının sabitliyi və inkişafına səbəb olub, həmçinin sığorta bazarının şəffaflığına kömək edib iqtisadi inkişafa və sərfəliyə səbəb olacaqdır.

Texniki səmərəliliyin artırılması üçün bacarıqlı menecment və işçilərin işə tutulması çox mühüm və zəruridir. Statistik mühasiblər riski qiymətləndirən peşəkar işçilər, invest burun bacarıqlı işçisi elliyə biləcəklər firmanın riskin azaltsınlar və sığorta haqlarının və invest gəlirlərin çoxalsınlar ki, bu itki və xəsarətin az olması və mənfəətin çox olmasına səbəb olacaqdır və firmanın fəaliyyəti səmərəli və sərfəli olacaqdır, nəhayət sığorta bazarı inkişafa tərəf hərəkət edəcəkdir.

İqtisadi effektivliyi artırmaq üçün yeni texnoloji , aparat təminatı , və proqram təminatı sistemindən sığorta firmalarının istifadəsi böyük əhəmiyyətə malikdir . Bu işarə olunan tədbirlər onların idarə olunmasında, şəhadətnamənin itki və xəsarətin ödənişində çox mühüm və zəruri işlərdən sayılır ki, effektivliyi artırma bilər. Bu iş müştərilərin razılığına səbəb olub onları stimullaşdırıb və inamların sığorta firmalarına artıracaqdır. Sığorta nəzarəti təşkilatı bu işi daha çox önəm verməsi və standartlardan bu barədə istifadəsi sığorta olunanların hüququnu qoruyacaqdır və inkişaf işin yaxşı qabağa aparacaqdır ki, iqtisadi səmərəliliyini artmasına səbəb olacaqdır.

Azərbaycanın sığorta bazarında aparılan araşdırmada aşağıdakı qənaətə gəlməyə imkan verir

1. Böyük həcmli sığorta şirkətləri kiçik və orta həcmli şirkətlərlə müqayisədə effektivlikdirlər.
2. Bazarda daha çox payı olan sığorta şirkətləri kiçik və orta payı olan şirkətlərlə müqayisədə daha çox effektivdirlər.
3. Sığorta firmalarının mülkiyyət strukturu ilə onların səmərəliliyi arasında əlaqəsi var və özəl strukturu sığorta firmaları dövlət firmaları ilə müqayisədə daha çox səmərəlidir.
4. Əcnəbi səhmdarı olan sığorta firmaları, əcnəbi səhmdarı olmayan sığorta firmaları ilə müqayisədə daha səmərəlidir.
5. Həyat sığorta firmaları qeyri həyat sığortası firmaları ilə müqayisədə daha çox səmərəlidir.

Azərbaycanın iqtisadiyyatı sərbəst bazar iqtisadiyyatı şəraiti və maliyyə imkanlarının olduğu və investisiyanın sürətlə artdığı şəraitdə sürətlə inkişaf edir. Belə bir iqtisadi şəraitdə sığorta firmaları maliyyə qabiliyyətlərindən istifadə edərək maliyyə bazarlarında olan riskləri öhdələrinə götürür və milli sərvətlərdən səmərəli istifadə edir. Maliyyə bazarların böhrandan qorunmasına yardım göstərir. Geniş inkişaf sığorta firmalarının inkişafına da təsir göstərir. Bu inkişaf dövlətin ali hədəfidir və yoxsulluğun aradan qaldırılmasına və rifah halına yüksəlməsinə xidmət edir. Bu isə öz növbəsində sığorta bazarına da səmərəli təsir göstərir. Azərbaycanda sığorta bazarının inkişafı üçün və həmçinin sığorta şirkətlərinin səmərəliliklərin artırmağa görə strateqik inkişaf tədbirləri və gələcək inkişaf məqsədi nəzərdə tutulubdur. Bu tədbirlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Sığorta şirkətlərinin məhsuldarlığını kiçik şirkətlərin birləşdirməsi və istehsalın orta xərclərinin azaldılması ilə artırmaq və böyük həcm və kapitalı olan sığorta şirkətlərinin yaranma zərurəti və birləşmə məziyyətlərindən istifadə etmək üçün sığorta şirkətlərinin birləşdirməsi, məhsuldarlıq və səmərəliliklərini artırmaq hiss olunur. Böyük şirkətlər zərərlərinin xərclərini azalda bilmə qabiliyyətinə malik olduqları və böyük ədədlər qanunu maddəsindən istifadə etmə və istehsalın sabit xərclərinin çoxluğu, həmçinin böyük miqyasda investisiya qoyuluşundan istifadə

etmək üçün yüksək səmərəlilik və məhsuldarlıq və onun ardınca da rəqabət meydanında uğurlar əldə edə biləcəklər.

2. Sığorta şirkətləri miqyas məhsuldarlığı və daha yaxşı miqyaslarda fəaliyyətinin müəyyən edilməsi üçün bazarın inkişafı və sığortalıların sığorta şirkətlərinin xidmətlərindən istifadə etməsinə təşviq edilməsi , həmçinin bazarda sabitlik və təhlükəsizliyin yaradılması.

3. Sığorta şirkətlərinin investisiyasının artırılması üçün bu şirkətlərin xarici yatırımcıların cəlb edilməsi və təşviq edilməsi, həmçinin daxili resurslardan lazımi yatırım cəlb edilməsi üçün dövlət və nəzarətçi təşkilatlar tərəfindən kömək edilməsi.

4. Statistik mühasiblər və təcrübəli ekspert işçilərdən istifadə etmək sığorta şirkətlərinin səmərəliliyinə və məhsuldarlığına birbaşa təsir göstərə bilər. Sığorta şirkətlərində ekspert şəxslər başqa şirkətlərlə müqayisədə daha əhəmiyyətlidir. Ekspert şəxslər investisiya qoyuluşu, maliyyə məsələlərinin idarə edilməsi və risklərin dəyərləndirilməsi, sığorta haqlarının qayda müəyyən edilməsi haqqında şirkəti rəqabət meydanında yüksək məhsuldarlığa və səmərəliliyə doğru apara bilərlər.

5. Sığorta nəzarət təşkilatının həyat sığortasının təsis edilməsi və inkişafı üçün proqramlıdır. Həyat sığortası bu şirkətlərin gələcəkdə ödəyəcəyi üçün sığorta şirkətləri üçün böyük bir maliyyə qaynağı və resursu yaradacaq. Bu şirkətləri investisiya qoya biləcək şirkətlər siyahısına daxil edir. İnvestisiya qoyuluşu artdıqca yoxsulluq və işsizlik aradan qaldırılaraq minimum səviyyəyə enəcək və həyat sığortalarının genişləndirilməsi mədəni, səhiyyə, sosial və iqtisadi inkişafa səbəb olacaqdır. Həyat sığortasının inkişafı həyata ümidi çoxaldacaq və bu məsələ dünya miqyasında insan resurslarının inkişafını dəyərləndirən əhəmiyyətli və əsaslı biləcək meyarlardandır.

6. Sığorta haqlarının məhsullarının, sığorta nüfuz əmsalı, ailə başı sığorta haqqının çoxalması sığorta şirkətlərinin məhsuldarlığının artmasına səbəb olur. Sığorta şirkətlərinin xidmət təqdim etmək keyfiyyətinin yaxşılaşması və

müştərilərin razılığına səbəb olan sığorta şirkətlərinin məhsuldarlığının artması ilə yanaşı xalqın sığortadan istifadə etmək uğrunda maarifləndirməsi və təşviq etməsi haqqında dövlət və özəl sektorun himayəsi sığortanın inkişafına səbəb olur. Sığorta şirkətlərinin məhsuldarlığının artması və onların iqtisadi artıma və sığorta haqlarının məhsullarının artmasına kömək etməsi sığorta nüfuz əmsalının və ali başı sığorta haqqının artmasına səbəb olur, beynəlxalq və peşəkar mərkəzlərin ölkələrin insan və iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi üçün təsirli və önəmli meyarlardan sayılır.

7. Maksimum səmərəlilik və məhsuldarlığa malik ola biləcək sığorta şirkətlərinin ən yaxşı mülkiyyət quruluşunun müəyyən edilməsi bazann sığorta şirkətlərinin məhsuldarlığının və inkişafına doğru yönəlməsində təsirli ola bilər. Tədqiqatların nəticələrinə və sığorta bazarının canlanması və yüksək məhsuldarlığın artması üçün ən yaxşı mülkiyyət quruluşunun müəyyən edilməsinə əsasən, sığorta şirkətlərinin keyfiyyət və kəmiyyət baxımından istifadə etmək sığorta bazarının canlanmasında təsirli ola bilər. Həmçinin dövlət sığorta şirkətinin yüksək məhsuldarlığına və xalqın dövlətə inamını əsas götürərək, dövlətin bu haqda kapital qoyuluşu və onun özəl sektora verməsi və öz səhmini bu şirkətlə azaltması sığorta bazarının yaxşılaşmasına və inkişafına kömək edə bilər.

8. Azərbaycanda sığorta sahəsinin yenidən formalaşmasına görə dövlət nəzarət müdafiə, və "Beynəlxalq Sığorta Toplum Nəzarətçiləri " Cəmiyyətinin təsdiq etdiyi standartları emal etmək üçün lazımi addımları atmalıdır.

9. Müştərilərin və sığortaçıların razılıqları üçün sığorta şirkətlərinə nəzarəti gücləndirmək və sığortalıların və zərərçəkmişlərin hüququnun qorunması üçün lazımi zəminləri yaratmaq və nəzarət, yoxlama və ardıcıl hesabat işlərini yerinə yetirən təşkilatlan müəyyən etmək kimi məsələlər sığorta bazarını tənzimləyərək dinamik inkişaf edir və sığorta şirkətlərinin iflası uğramasının qarşısını alır və bu da bazarın inkişafına və canlanmasına kömək edir.

10. Təkrar sığorta standartlarını yaratması, təkrar sığortaçıların səlahiyyəti, tarazlaşma üçün nəzarətçi təşkilatlar, risklərin daxili bazardan xarici

bazarlara ötürülməsi və sığortalıların, səhmdarların və sığortaçıların hüquqlarını himayə etmək üçün təkrar sığortanın bəzi risklərindən məcbur istifadə etməlidirlər. Bu mövzu haqqında nəzarətçi təşkilatlar təkrar sığortaçıların səlahiyyət, maliyyə və texniki qabiliyyətləri və onların xoş niyyətli olduqları araşdırdıqdan sonra onlardan bir siyahı toplayıb və sığorta şirkətlərinə onların xidmətlərindən istifadə etmələri üçün xəbərdarlıq etməlidir. Birinci sığortaçılar tərəfindən təkrar sığortalanmanın emal edilməsi və səlahiyyətləri təsdiq edilmiş sığortaçıların xidmətlərindən istifadə edilməsi sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə zəmanət verib və böhranların qarşısını almaq olar.

11. İnsan resurslarının davamlı təlimi və peşəkar davranış nizamnaməsinin hazırlanması sığorta şirkətlərinin məhsuldarlığının müəyyən edilməsində təsirlidir. Nəzarətçi təşkilat və sığorta şirkətləri işçilərin təlimi sığorta şirkətlərinin məhsuldarlığının və bacarıqlısını əsas amili sayılır. Strategiyaların icrası və həyat sığortasında risklərlə akuçerlərin (aktuarın) ayrılması kimi mövzular ekspert və qabiliyyətli işçilər və müasir texnologiyalar tələb edər və nəzarətçi təşkilat öz işçiləri və sığorta işçilərinin işçiləri üçün təlim kursları yaratmalıdır.

12. Sığorta şirkətlərinin növlərə bölünməsi və nəzarətçi təşkilatlar tərəfindən sığorta sahəsində bu bölgünün həyata keçirilməsi və dəqiq qiymətləndirmə metodları sığorta şirkətlərinin inkişafı və sığortaçılıq və zərərçəkmişlərin hüququnun qorunmasına umun təsir göstərə bilər. Funksiyanın qiymətləndirməsi şirkətlərin səmərəliliyi və səhmdarların sərvətinin artmasına və nəhayət sığorta şirkətlərinin və onunla birgə bütün bazarın inkişafına səbəb ola bilər.

13. Sığorta şirkətlərinin sığorta şəhadətnaməsi və zərərlərin ödənilməsi haqqında aparat təminatı və proqram təminatı sistemlərinin əldə etdiyi son uğurlarından istifadə etməyə məcbur etmək zəruridir. Bu məsələ sığorta şirkətlərinin müştəri dönümlü istiqamətinin güclənməsinə və zərərçəkmiş şəxslərin razılığını əldə etməsinə və sığorta bazarında inkişaf və etimadın yaranmasına və məhsuldarlığın artmasına səbəb olar.

3.2. Azərbaycanda şəxsi sığortanın mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri

Dünya ölkələrində dövlət özəl - və qeyri - sığortalar bir-birindən fərqlənir və onların Özünə məxsus xarakterik xüsusiyyətləri vardır Buna dair bir sıra misallar gətirmək olar. 1985-cu ildə Demsetz və Lehn ilk dəfə Amerikanın fond birjası şirkətində mülkiyyətin mərkəzləşdirilməsi və effektivlikləri arasında əlaqəni ilk dəfə yoxladılar. Onlar göstərdilər ki, mərkəzləşmə və səmərəlilik arasında heç bir əlaqə yoxdur. Başqa sözlə, hər hansı bir mülkiyyətin mərkəzləşdirməsi strukturu ilə səmərəliliyə nail olmaq olar. Demsetz və Lehn tərəfindən aparılan tədqiqat iqtisadçıların əsas doktrinasını dəstəklədi: kapitalın mərkəzləşdirilən miqdarının şirkətin məhsuldarlığında heç bir təsiri yoxdur və beləliklə, səmərəlilik kapitalın mülkiyyət paylaşdırılmasında müstəqildir.

Amerikanın sığorta sistemində miqyasın inteqrasiyalarını, mülkiyyət növlərinin səmərəliliyinin və məhsuldarlığının arasında əlaqələri Kammins, Tenison və Veys öyrənmişlər (1998). Onlar 1997-1998 illər ərzində xərc və məlumatların əhatəli analizi metodu vasitəsilə gəlir effektivliyini qiymətləndirmişdilər. Nəticələr göstərdi ki, inteqrasiya edilmiş müəssisələrin effektivliyi inteqrasiyadan kənar qalan müəssisələrlə müqayisədə daha çoxdur.

Soongsoo Hanın (2006) fikrincə rəğmən şirkətlərdə yüksək səhm faizinə malik olan səhmdarlar böyük həcmdə investisiya qoyduqlarına görə şirkətin funksiyasına daha çox nəzarət etmək hüququna malik olacaqlar . Şlifer və Vişney (1997) təsdiq edirlər, həm gəliri maksimumlaşdırmaq, həm də şirkətin aktivlərinə kifayət qədər nəzarət etmək üstünlüklərinə malik olan mərkəzləşdirilmiş mülkiyyət strukturu idarə etmə sistemində effektiv nəzarət edə bilər¹¹.

Akrian Çapell (2004) göstərdi ki, Belçika fond birjasında aktiv şirkətlərin təxminən üçdə ikisi mərkəzləşdirilən mülkiyyətin strukturudur. Eyni zamanda Belçikada birja şirkətlərinin çoxu elə bir mülkiyyət inteqrasiyasına meyl göstərirlər ki, onda böyük səhmdarlar 50 yaxud 60 faiz səs vermə hüququna malik olurlar.

¹¹ Məmmədov S.M.Maliyyə . Bakı, 1997

Çapell bu mövzunun əsas səbəbini izah edərək bildirir ki, bu ölkədə böyük səhmdarlar yüksək nəzarət gücünə malikdirlər.

Berak Siffert (2002) Almaniya, Britaniya, ABŞ və Yaponiyaya dair apardığı araşdırmalarda belə bir nəticə almışdır ki, əsas səhmdarlar ilə xüsusilə hüquqi səhmdarlar və mərkəzləşmiş mülkiyyət ilə şirkətin funksiyası arasında mənəvi əlaqə vardır. Eləcə də vəzifəli menecerlər şirkətin funksiyasına müsbət təsir buraxır. Cəfər İbadi 2004 - 2005-ci illərdə apardığı bir sıra dövlət və özəl sığorta şirkətlərinin miqyasına əsasən texniki yararlıq və iş əmsallarının vəziyyəti haqqında tədqiqatdan belə bir nəticə çıxarmışdır ki, dövlət sığorta şirkətləri (İran, Asiya, Əlborz və Dana) 2004-2005 cu illərdə miqyasla müqayisədə azalma mərhələsində olmuşlar, özəl sığorta şirkətləri isə dövlət sığorta şirkətləri ilə müqayisədə daha yüksək səmərəliliyə malikdirlər.

Əbülqasım Məhdəvi və Əhməd Heydəri 2004-cü ildə qiymətli kağızların fond birjalarında aktiv şirkətlərin mülkiyyət quruluşu və səmərəliliyini araşdırmışlar. Onlar belə bir nəticə gəlmişlər ki, mülkiyyətin mərkəzləşdirilməsi şirkətlərin səmərəliliyinə müsbət təsir göstərir.

Sığorta şirkətlərinin əməliyyat gəlirləri və əməliyyat xərcləri və aktivlərindən Maliyyə Nazirliyinin sığorta dövlət nəzarəti xidmətinin verdiyi 2015 - 2016-cı illərdə sığortaçıların mühasibat balansından və mənfəət zərər hesabatlarından istifadə olunmuşdur. Nəticənin hər DEAP proqramı ilə hesablanmış məlumatın əhatəli analizi metodunun son nəticələri cədvəl 3.4-3.5 də vermişdir. Cədvəldəki qiymətlər göstərir ki, dövlət mülkiyyətli özəl sığorta şirkətləri 2015- 2016-cı illərdə 82 orta texniki səmərəliliyə malik olaraq ən yüksək effektivlik göstərmişlər. Özəl sığorta şirkətləri həmin illərdə -47 orta texniki effektivliyə malik olaraq ikinci pilləyə yerləşmişlər. Tədqiqatımızın əsas sualı, hansı mülkiyyət quruluşu ən çox səmərəliliyə malikdir?"araşdırmalarımızın nəticələri ilə cavab verilmiş olur. "Bununla da tədqiqimizin özəl sığorta şirkətlərinin dövlət sığorta şirkətləri ilə müqayisədə daha yüksək effektivliyə malik olması fərziyyəsi təsdiqini tapmadır.

Cədvəl.3.1

2015- 2016-cı illərdə Azərbaycanda dövlət mülkiyyəti ilə sığorta şirkətlərinin səmərəlilik əmsalı (faizlə)

№	Sığortaçı	Texniki səmərəlilik		İqtisadi səmərəlilik		Miqyas səmərəlilik	
		2015	2016	2015	2016	2015	2016
1	"Azərsığorta"	84	—	100	—	95	—
2	"MEQA"	82	—	94	—	100	—
	Orta	84	64	100	100	95	69

Mənbə: tədqiqatçı hesablaması

Azərbaycanda sığorta bazarında 2015 - 2016-cı illərdə təkə bir dövlət sığortası fəaliyyətə məşğul olubdur. Həmçinin 2015-ci ildə “ Azar sığorta ” dövlət mülkiyyətli sığorta şirkətinin iqtisadi effektivlikliyik - 100 olmuşdur, texniki və miqyas effektivlikləri fərqli olmuşdur.

2016-cı ildə “ Azərsığorta” dövlət sığorta firmasının iqtisadi effektivlik - 100 olmuşdur, texniki və miqyas effektivlikləri 2015-ci ilinən müqayisədə azalıbdır . Mikro İqtisadi nəzəriyyələr əsasında özəl firmalar dövlət firmalarla müqayisədə daha çox səmərəli olurlar ,arama Azərbaycanın sığorta bazarında dövlət sığortası səmərəlidir. Bu sığorta bazarının özəlləşməsinin ümumi azlığı əhalinin özəl firmalara inamlarının az olmağı və dövlət sığortasının bazar payının çox olması və s. təsir alıbdır.

Cədvəl 3.2

2015-2016-cı illərdə Azərbaycanada sığorta şirkətlərinin effektivlikləri

№	Sığortaçılar	Texniki səmərəlilik		İqtisadi səmərəlilik		Miqyas səmərəlilik	
		2015	2016	2015	2016	2015	2016
1.	"A-Group "	53	32	71	41	98	84
2.	"Atəşgah"	67	43	93	72	99	7
3.	"Atəşgah həyat"	94	15	100	100	94	34
4.	"Atasıgorta"	62	43	67	33	98	77
5.	"AzSığorta"	100	100	100	100	100	66
6.	"Azərbaycan Sənaye "	34	33	63	40	96	82
7.	"Bakı sığorta"	77	40	61	19	99	75
8.	"Başak İnam"	84	40	68	24	96	94
9.	"Qala"	25	07	08	14	25	14
10.	"Era -Trans"	41	26	55	24	90	79
11.	"Əmrəh sığorta "	32	13	16	42	60	31
12.	"Günay"	31	07	45	14	64	13
13.	"Xalq"	78	45	93	42	94	69
14.	"AXAMBASK"	100	56	57	49	81	68
15.	"Paşa"	67	55	89	66	99	68
16.	"Rəvan"	38	24	60	20	55	94
17.	"Standart"	80	40	57	50	93	70
18.	"MEQA "	—	23	—	12	—	50
	Orta	62	36	69	42	85	60

Mənbə: tədqiqatçı hesablaması

Azərbaycanda 2015-ci ildə özəl mülkiyyət ilə sığorta şirkətlərinin səmərəliliyi yalnız "Azsığorta" şirkətində bütün növ səmərəliliklər -100-di, "Atəşgah həyat" şirkətində iqtisadi effektivlik , "AXA MBASK" şirkətində texniki səmərəlilik — 100 olmuşdur. Digər şirkətlərdə dəyişikliklər baş vermişdir .2016-cı

ildə Azərbaycanda dövlət mülkiyyət ilə sığorta şirkətlərinin effektivliyi yalnız "Azərsığorta" şirkətində iqtisadi səmərəlilik -100 olmuşdur.

Azərbaycanda 2016-cı ildə özəl mülkiyyət ilə sığorta şirkətlərinin səmərəliliyi ilə "Azsığorta" şirkətində texniki və iqtisadi səmərəlilik - 100, "Thames Group" şirkətində texniki və miqyas səmərəlilikləri 100 olmuşdur. Qalan şirkətlərdə dəyişikliklər baş vermişdir.

Cədvəl 3.3

2015-2016-cı illərdə Azərbaycanda əcnəbi səhmdarlı sığorta firmalarının səmərəlilik əmsalı(faizlə)

№	Sığortaçılar	Texniki səmərəlilik		İqtisadi səmərəlilik		Miqyas səmərəliliyi	
		2015	2016	2015	2016	2015	2016
1	"Atəşgah"	67	43	93	72	99	80
2	"Başak İnam"	84	40	68	24	96	94
3	"AXA MBASK"	100	56	57	49	81	68
	Orta	84	46	73	48	92	81

Mənbə: tədqiqatçı hesablaması

Azərbaycanda 2015-ci ildə 4 əcnəbi səhmdarlı sığorta firmalarının effektivliyi arasında yalnız "AXA MBASK" şirkətində -100 olmuşdur. Və bu barədə məlumatlar aşağıdakı cədvəldə göstərilibdir.

Cəvəl 3.4

**2015-2016-cı illərdə Azərbaycanda qeyri- həyat firmalarının orta
səmərəliliklərinin müqayisəsi(faizlə)**

№	Sığortaçılar	Texniki səmərəlilik		İqtisadi səmərəlilik		Miqyas səmərəliliyi	
		2015	2016	2015	2016	2015	2016
1.	"A-Group "	53	32	71	41	98	84
2.	"Atəşgah"	67	43	93	72	99	70
3.	"Atəşgah həyat"	62	43	67	33	98	77
4.	"Ata" sığorta	84	64	100	100	95	69
5.	"Azər sığorta"	100	100	100	100	100	66
6.	"Azsığorta"	34	33	63	40	96	82
7.	"Azərbaycan	77	40	61	19	99	75
8.	"Bakı"	84	40	68	24	96	94
9.	"Bashak İnam"	25	07	08	14	25	14
10.	"Qala"	41	26	55	24	90	79
11.	"Əmrah "	32	13	16	42	60	31
12.	"Günay"	31	07	45	17	64	13
13.	"Xalq "	78	45	93	42	94	69
14.	"AXA MBASK"	100	56	57	49	81	68
15.	"Paşa"	67	55	89	66	99	68
16.	"Rəvan"	38	24	60	20	55	94
17.	"Standart"	80	40	57	50	93	70
18.	"MEQA"	—	23	—	12	—	50
	Orta	61	39	53	49	85	70

Mənbə: Tədqiqatçı hesablaması

Azərbaycanda 2015-ci ildə qeyri-həyat sığortası firmalarının effektivlikləri sırasında yalnız " Azsığorta" şirkətində bütün növ effektivliklərlə - 100 olmuşdur, "AXA MBASK" şirkətində texniki effektivlik və "Azərsığorta " şirkətlərində iqtisadi effektivlik -100 olmuşdur. Digər sığorta şirkətlərində müxtəlif dəyişikliklər baş vermişdir.

Azərbaycanda 2016- cı ildə qeyri-həyat sığorta firmalarının effektivlikləri arasında “ Azsığorta” şirkətində texniki və iqtisadi effektivliklər -100, Azərsığorta " şirkətlərində iqtisadi səmərəlilik-100 olmuşdur.

3.3. Sığorta fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin müəyyən edilməsi və maliyyə sabitliyinin təmir edilməsi istiqamətləri

Bazar münasibətləri şəraitində sığorta firmaların əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi mühüm yer tutur. Belə ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində kiçik, orta və iri sığorta firmalarının fəaliyyət istiqamətlərinə və onların sığortalanması prosesinə böyük ehtiyac yaranır. Dövlət və özəl istiqamətli sığorta bazarında firmalar formalaşır və onlarn arasında rəqabət baş verir. Xüsusilə, sığorta sistemində vacib məsələlərdən biri onun inhisarlaşdırılmasıdır. Dövlət sığorta firmaları ilə səhmdar cəmiyyətlər və digər qeyri-dövlət tərəfindən həyata keçirilən sığorta əməliyyatları arasında sağlam rəqabət mühiti yaradılmışdır. Sığorta bazarında sığorta müdafiəsinə normal qaydada tələb və təklifin formalaşması sağlam rəqabət mühitinə birbaşa təsir göstərir.

Sığorta firmalarının səmərəli fəaliyyətinin əsas yollarından biri onun stimullaşdırılmasıdır. sığorta bazarının inkişafının və onun ahəngdarlığının təmin olunmasında stimullaşdırma mühüm əhəmiyyət kəsb edir .Sığorta bazarının stimullaşdırılmasında satıcıların fəaliyyətinin real sərbəstliyi təmin olunmalıdır .sığorta bazanın bu atributları arasında əlaqə bank, vergi, qiymətli kağızlar bazan və digər orqanların fəaliyyətindən daha çox asılıdır. Bunlar sığorta əməliyyatlarının intensiv formada həyata keçirilməsinə səmərəli kömək göstərir və gələcəkdə sığorta sisteminin inkişafında öz rolunu göstərə bilər.

Broker sığorta firmaları daha çox sığorta edənlərin mənafeyini ifadə edir. Müasir dövrdə sığorta bazasının fəaliyyətinə bir sıra amillər təsir edir: risk şəraiti sığorta edənlər üçün pul dəyərləri, sığorta tarifi və s. aiddir¹².

Sığorta firmalarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin digər yollarından biri də sığorta marketinq xidmət sisteminin yaradılmasıdır. Sığorta marketinq xidməti sisteminə aşağıdakı olan aid etmək olar: Sığorta bazarında mövcud sığorta tələbatının müəyyən olunması; Reklam və maarifləndirmə yolu ilə sığorta tələbatının öyrənilməsi; Sahə və regionlar üzrə fəaliyyətdə olan firmaların sığorta tələbatının öyrənilməsi; Sığorta bazarında sığorta marketinq tədqiqatlarının aparılması; Sığorta bazarında marketinq xidməti vasitəsilə onun taktika və strategiyasını işlənilib hazırlanmışdır.

Sığorta firmalarının marketinq fəaliyyətinin iqtisadi cəhətdə qiymətləndirilməsi; Sığorta firmalarının fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması; Sığorta firmalarının səmərəli fəaliyyətini müəyyən etmək məqsədinə informasiya-məlumat sisteminin yaradılması və s.

Sığorta firmalarının marketinq xidməti o zaman önəmli nəticə verir ki, düzgün sığorta siyasəti intensiv surətdə hazırlansın və həyata keçirilsin. Müasir şəraitdə sığorta firmalarının marketinq xidməti 3 mərhələdə həyata keçirilir: strateji, taktik və operativ.

Firmaların strateji sığorta xidməti, uzunmüddətli sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi, bazanın mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi və inkişaf etdirilməsi ilə bağlıdır. Sığorta firmalarının operativ fəaliyyəti, sığorta əməliyyatlarının hazırkı vəziyyətinin qiymətləndirilməsini və sığorta bazarına olan tələbatının müəyyən edilməsini əks etdirir. Sığorta firmalarının taktiki fəaliyyətində strateji sığorta kompaniyalarına xidmət edən bütün əməliyyatların təhlili aparılır.

Sığorta firmalarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsində praktik yollarından biri də sığorta riskinin qiymətləndirilməsi və onun sığorta firmalarının gələcək fəaliyyətinə necə təsir göstərilməsindən ibarətdir. Sığorta riskinin

¹² Compulsory Medical Insurance system in Azerbaijan, Baku 2009

qiymətləndirilməsində həm sığorta firmalarının, həm də sığorta olunan firmaların mövcud vəziyyəti və imkanları nəzərə alınır.

Bazar münasibətləri şəraitində sığorta riski və rəqabəti bir-birinə qarşılıqlı surətdə fəaliyyət göstərir. Xüsusilə də sığorta rəqabəti aşağıdakı istiqamətlər üzrə aparılır.

Sığortanın yeni tələbatının meydana gəlməsi və onun öyrənilməsi; Sığorta firmalarının azadlığının təmin olunması; Yeni sığorta tariflərinin müəyyən olunması və onun azaldılması; Yüksək sığorta xidmətinin göstərilməsi; Müxtəlif sığorta növlərinin tətbiq olunması uğrunda sığorta firmaları arasında gedən rəqabət və s.

Bazar münasibətləri şəraitində sığorta firmalarının fəaliyyətinin dövlət tərəfindən təkmilləşdirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bunun başlıca məqsədi sığorta xidməti bazarının fəaliyyətinə əlverişli şərait yaradılması və bu sahədə normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır. Sığorta fəaliyyətinin dövlət tərəfindən təkmilləşdirilməsi ilə sığorta əməliyyatlarının lisenziyalaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Sığorta əməliyyatlarının lisenziyalaşdırılması müxtəlif sığorta növlərinə görə keçirilir. Bunun üçün bütün sığorta növü üzrə sığorta riskinin həcmi, gəlir və xərci elementlərinin ümumi məbləği nəzərə alınır və s.

Azərbaycanda dövlətin sığorta siyasəti daim həyata keçirilir və dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübəsindən istifadə olunur. Dövlət, qeyri-dövlət və səhmdar cəmiyyətli sığorta şirkətlərinin öz fəaliyyətində firmaların işçilərinin sığortalanması əməliyyatlarına daim üstünlük verilir. Azərbaycanın və onun daha yaxın qonşu olan İran, Türkiyə və digər ölkələrdə sığorta xidməti sistemi dünya standartları səviyyəsində qurulmuşdur və onun sosial-iqtisadi səmərəlik mey arları ardıcıl olaraq dəyişilir.

Gələcəkdə, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən müxtəlif sığorta firmaları, dünya ölkələrinin çoxillik sığorta təcrübəsindən bəhrələncək və sığorta firmalarının gələcək vəziyyəti və perspektiv imkanları artıracaqdır. Ölkədə

gələcəkdə dövlət və özəl sığorta şirkətləri və assosiasiyalarının yaradılmasını və daha da genişlənməsini məqsəduyğun hesab etmək olar.

Sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsində əsas üsullardan biri də sığorta fondlarının qanunvericilik qaydasında ölkənin milli gəlirləri və milli sərhədindən ayrılmalara hesabına yaradılmasıdır¹³.

Mərkəzləşdirilmiş sığorta fondlarının yaradılması dövlət büdcəsinin ehtiyat fondlarının vəsaitə ehtiyatlarının yaradılmasının təminatçısı kimi çıxış edir. Qeyri təkmilləşdirilmiş sığorta fondlarının yaradılması əsasən maddi istehsal sahələrinin (sənaye, kənd təsərrüfatı və s.) risklərindən qorunması kömək edir. Müasir şəraitdə bütün firmaların, şirkətlərin ehtiyat və nizamnamə fondlarının sığortalanmasına da ehtiyac vardır. Gələcək günlər üçün sığorta firmalarının daha səmərəli fəaliyyəti ilk növbədə sığortalının rəqabət üstünlüyünə malik olmaq və sığortaya olan tələbi artırmaq lazımdır. Sığorta bazarında sığorta tələbi və sığorta təklifi nə qədər çox olarsa sığorta firmalarının fəaliyyətinin səmərəlilik dərəcəsi də bir o qədər artmış olar.

Sığorta bazasında kiçik orta və iri sığorta firmalarının fəaliyyətinin genişlənməsində sığorta banklarının rolu daim artır. Sığorta bankları sığorta müştəriləri üçün özünün maliyyə aktivlərindən daha geniş istifadə edir. Eyni zamanda sığorta bazasında sığorta bankları arasında daha əlverişli müştəriləri özlərinə cəlb etmək uğrunda rəqabət mübarizəsi daim genişlənir.

Sığorta firmalarının səmərəli fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsində sığorta münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi mühüm rol oynayır. Sığorta münasibətlərinin hüquqi təqdim edilməsi sığortalanma prosesində iştirak edən tərəflərin hüquq və vəzifələrinin qorunub saxlanması prosesi nəzərdə tutulur.

Fiziki və hüquqi şəxs kimi fəaliyyət göstərən sığorta olunmaları qarşısında ciddiyyətliyi və sahibkarlığı və maddi məsuliyyəti vardır.

Əgər sığorta firmaları sığortalanma əməliyyatları üzrə öhdəlik vaxtında həyata keçirilərsə bu onların səmərəli fəaliyyətini və sığorta bazarında mövqeyinin

¹³ Сахирова Н.П. «Страхование» (учебное пособие), Москва 2006

artmasına bir daha təsdiq etmiş olur. Sığorta münasibətlərinin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin tərkib hissəsidir.

Bu tənzimləmə prosesi ilk növbədə sığorta fondunun yaradılması və istifadə olunması və digər tərəfdən işinin təşkilini əhatə edir. Azərbaycan sığorta bazarı genişləndikcə fəaliyyətdə olan bütün sığorta firmalarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi prosesində güclənəcəkdir.

Hazır ki, şəraitdə Azərbaycanda dövlət və Özəl sığorta firmalarının sayı artır, fəaliyyəti daha da genişlənir və maliyyə imkanları güclənir. Sığorta firmalarının səmərəli fəaliyyətlərinin əsas istiqamətlərinin biri də ayrı-ayrı rayonlarda onların firmalarının (nümayəndələrinin) yaradılmasına xüsusi diqqət yetirməsidir. Azərbaycan rayonları genişləndikcə onlar idxal ixrac zonalarda yarıdanıqca onların sığorta fəaliyyəti daha da genişlənəcək onlar üçün davamlı rəqabət strukturu yaranacaqdır. Azərbaycanda gələcəkdə sığorta firmalarının fəaliyyətinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və ona yardım göstərilməsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilməsidir və sığorta firmalarının səmərəliliyin digər artırması yollar aşağıdakılardan ibarətdir:

Sığorta şirkətlərinin mülkiyyət strukturu, ölçüsü, sığorta şirkətlərinin həcmi, bazar strukturu və sığorta şirkətlərinin bazarda payları, tarif sistemlərinin sığorta şirkətləri və sığorta şirkətləri tərəfindən riskin qəbuludur.

Mikro və makro iqtisadiyyat təsirinə görə və nəticələrindən qiymətləndirmələr və yer tutmaqda istifadəsinə görə tədqiqatçılar və idarəetmə intizamlarının alimləri, mühasibat, iqtisadi, hökuməti siyasətləri tərəflərindən maraq göstərilir və diqqət olunur.

Sığorta firmalarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsində sahibkarlıq risklərinin sığortalanmasına xüsusi diqqət yetirməsidir. Sahibkar firmalar bazar rəqabətinə tab gətirmək üçün onlar istənilən fəaliyyətə ideal risk edirlər. Belə bir şəraitdə həmin firmaların risk imkanlarının sığortalanması olduqca vacibdir. Firmaların sahibkarlığı risklərinin sığortalanması əsasən iki formada baş verir:

1. Gəlirə görə birbaşa itkilərin sığortalanması. 2. Gəlirlərdə dolayı itkilərin sığortalanması.

Sahibkarlığın risklərinin birbaşa sığortalanması, əsasən maşın avadanlığının və digər maddi dəyərlərdə baş verən itkilərə aiddir. Sahibkarlığın risklərinə dolayı formaya itkilərə görə sığortalanması ticarət sahəsində baş verən prosesi bağlayır.

Sığorta bazarının inkişafı onun inhisarsızlığı və firmaların sərbəst fəaliyyətindən əslidir. Belə ki, sığorta firmalarının daha səmərəli fəaliyyəti üçün sığortaçıların vergi yükü azaldılmalı və onlarla əlverişli bazar şəraiti yaradılmasıdır. Bunlarla yanaşı sığorta bazarında sağlam rəqabət mühitini formalaşdırması üçün sığorta əməliyyatçılarının inhisarsızlıq prosesi. Dövlət tərəfindən təsdiqlənməlidir. Dövlət sığorta nəzarət şöbəsi tərəflidən gərək daimi monitorinq keçirilsin sığorta firmaların ki bazarda payları 20 faizdən çox oldu onlara xəbərdarlıq və paylarının azaldılmasının siyasəti həyata keçirilsin ya əks halda onlann fəaliyyətləri dayandırılın bazar sərbət və sağlam şəraitdə öz fəaliyyətinə davamına verilsin və səmərəli fəaliyyətinin bazarın inkişafına kömək etsin¹⁴.

Özəlləşdirmə və bazar iqtisadiyyatı effektivliyi artırma yollarından biridir, sığorta şirkətlərinin mülkiyyət quruluşu ilə effektivliyi arasındakı əlaqəni öyrənməklə şirkətlərin inteqrasiyası yolu ilə effektivliyi artırmaq və blok mülkiyyətini həyata keçirmək üçün yol tapmaq olar. Resursların və rəqabət şəraitinin daxilə xaricə çatışmamağı sığorta şirkətlərinin resurslardan düzgün istifadəsi iqtisadi inkişaf prosesinə müsbət təsir buraxacaq və sığorta xidmətlərinin keyfiyyətə yaxşılaşmasına və müştərilərin razılığına səbəb olacaqdır.

¹⁴ Б.Ю.Сербиновский, В.Н.Гарькуша «Страховое дело» РостовнаДона, 2003

NƏTİCƏ

Azərbaycan sığorta sisteminin inkişafı və daha da genişləndirilməsi üçün əhali arasında sığorta maarifləndirilməsinə şərait yaradan xüsusi məsləhətxanalar, informasiya büroların agentlikləri və reklam xidmətləri yaradılmalıdır .Gələcəkdə Azərbaycanda müxtəlif sahələrin regionları əhatə edən dövlət və özəl sığorta agentlikləri (mərkəzləri) fəaliyyət göstərməkdir. Yuxanda göstərilən bütün təklif tövsiyələri vaxtında nəzərə alınması Azərbaycanda dövlət və sığorta sisteminin hərəkətli inkişafına təkan vermiş olacaqdı. Belə ki, sığorta firmalarının daha səmərəli fəaliyyəti üçün sığortaçıların vergi yükü azaldılmalı və onlarla əlverişli bazar şəraiti yaradılmasıdır. Bunlarla yanaşı sığorta bazarında sağlam rəqabət mühitini formalaşdırması üçün sığorta əməliyyatçılarının inhisarsızlıq prosesi. Dövlət tərəfindən təsdiqlənməlidir. Azərbaycan sığorta sisteminin inkişafı və daha da genişləndirilməsi üçün əhali arasında sığorta maarifləndirilməsinə şərait yaradan xüsusi məsləhətxanalar, informasiya büroların agentlikləri və reklam xidmətləri yaradılmalıdır.

Sığorta olunan şəhadətnamənin sığorta firmasından almaq ilə öz canını, məsuliyyətini, əmlakını gələcəkdə və itki və xətər vaxtında sığorta firmasından verdiyi pul qədə zəmanət kəsb edir. Sığortalanan əgər itki və ziyan vaxtında rahat elliyə bilməsə öz xəsarət və itkisini sığorta firmasından alsın ,imtinan və bağlılığın sığorta firmasına əldən verib gələcəkdə sığortalanmağa meyl göstərməyəcək .Sığorta firmalar bunu bilməlidirlər kompüter proqramları , internet təyinatından istifadə etmək və rahat və tez ödənişlər sığorta olunanları stimullaşdırıb və onu sığorta firmasına cəzb edəcək. Bu müştəri və sığorta olunan sığorta agentləri kimim firmaya müştəri tapacaq və sığorta firmaları bu barədə aşağıdakılardan bilməlidirlər.

1. Sığorta şirkətləri imkan daxilində sığorta olunanların sayını artırmaq üçün riski qəbul etməyə məcburdurlar ;

2. Sığorta şirkətləri bilməlidirlər ki, zərər çəkmiş adamlara ödənilən vəsait kifayət deyildir. Sığorta olunanlar əla xidmət göstərməsini tələb edirlər və onlann bu istəkləri hər gün artmaqdadır,

3. Sığorta olunanlar dərhal sığorta ödənişinin edilməsini istəyirlər.

Sığorta xidmətlərinin vaxtında yerinə yetirilməsi ən vacib amildir. Sığorta olunanlar xidmətin yerinə yetirilməsi zamanı vaxt itkisini sevmirlər. Sığorta ödənişləri zamanı zərərçəkmişlər çox əsəbi olurlar. İşin icrası şəffaf və aydın olmalıdır. Sığorta olunan və zərər çəkmiş şəxslər onlann tələbinə tez cavab verilməsini əsas meyar kimi qəbul edirlər. Müştərilərin sığorta bazanna bu gündəki əsas sifarişi bundan ibarətdir.

Sığorta xidmətlərinin vaxtında yerinə yetirilməsi ən vacib amildir. Sığorta olunanlar xidmətin yerinə yetirilməsi zamanı vaxt itkisini sevmirlər. Sığorta Ödənişləri zərər çəkmiş şəxslər onlann tələbinə tez cavab verilməsini əsas meyar kimi qəbul edirlər. Müştərilərin sığorta bazanna bu gündəki əsas sifarişi bundan ibarətdir.

Sığorta sistemində bazarda yeni rəqabət şəraiti yaratmaq

Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta şirkətləri arasında rəqabət xeyli güclənmişdir. Sığorta şirkətləri fəaliyyətlərini davam etmək üçün rəqabət qabiliyyətlərini bilməli, yeni metod və üsullardan istifadə etməli və sığorta olunanların tələblərinə cavab verməlidirlər. Nəticədə sığorta edənlər bir sıra üstünlüklərə malik olurlar. Sığorta şirkətlərində hər bir yeni ideya yeni dəyərlərin yaranmasına səbəb olur. Burada əhəmiyyətli budur ki, rəqiblərin mövqeyi dQzgQn müəyyənləşdirilsin və rəqiblərə münasib olaraq düzgün taktika seçilsin. Sığorta şirkətləri də elə dəyərlərə malik olmalıdır, onlar rəqabətqabiliyyətli olsunlar. Bu dəyərlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. İnformasiya texnologiyalarının ən son yeniliklərindən istifadənin tədrisi;
2. Beynəlxalq bazarda sığorta şirkətlərinin inkişaf qanunauyğunluqlarının araşdırılması;
3. İnnovasiyaların tətbiq olunması;

4. Kadrların ixtisasartırma istiqamətində fəaliyyət;
5. Tələbin istiqamətinin hansı yöndə olmasının təyin edilməsi.

İşçilərin səmərəliliyə təsiri və peşəkar işçilərin xüsusiyyətləri:

Müəssisə və təşkilatlar həmişə işçilərinin iş şəraitinin yaxşılaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirir. İşçilərə yeni və səmərəli işlərin həvalə edilməsi göstərir ki, şirkət üçün işçilərin müvəffəqiyyəti dəyəərə malikdir. Bu işçilərin müvəffəqiyyət riskinə təşviq edir. İşçilərin peşəkarlığının artırılması üçün aşağıdakı iki məsələyə ciddi diqqət yetirmək lazımdır.

1. İşçilərin nəzərdə tutulan işi yerinə yetirmək üçün bacarığı kifayətdirmi?
2. Həmin işi yerinə yetirmək üçün lazım olan həvəsi vardırımı?

İşçi lazımi həvəsə və biliyə malik olduqda, şirkətin səmərəliliyini artırma bilər. Lakin işçinin maaşı artırılmadan vəzifəsi yüksəldilərsə, bu amil nəinki onun, həmçinin başqa layiqli işçilərin də narazılığına səbəb olacaqdır. Nəticədə onlar daha az fəaliyyət göstərəcəklər.

Bu da müasir sığorta bazarlarında şirkətlərin maliyyə strukturlarının müsbət istiqamətdə inkişafı stimullaşdırır. Səmərəliliyin artın imasına təsir edən amillərin təyin edilməsi üçün göstərilən səylərdən biri davamlılığın və ardıcılığın hərtərəfli inkişaf etdirilməsidir. İşçilərin öz öhdəliklərinin bilmələri və onu vaxtı-vaxtında yerinə yetirilmələri səmərəliliyin artırılmasına ciddi təsir göstərir.

Sığorta xidmətlərinin vaxtında yerinə yetirilməsi ən vacib amildir. Sığorta olunanlar xidmətin yerinə yetirilməsi zamanı vaxt itkisini sevmirlər. Sığorta ödənişləri zamanı zərərçəkmişlər çox əsəbi olurlar. İşin icrası şəffaf və aydın olmalıdır. Sığorta olunan və zərər çəkmiş şəxslər onların tələbinə tez cavab verilməsini əsas meyar kimi qəbul edirlər. Müştərilərin sığorta bazarına bu gündəki əsas sifarişi bundan ibarətdir.

Sığorta xidmətlərinin vaxtında yerinə yetirilməsi ən vacib amildir. Sığorta olunanlar xidmətin yerinə yetirilməsi zamanı vaxt itkisini sevmirlər. Sığorta ödənişləri zərər çəkmiş şəxslər onlann tələbinə tez cavab verilməsini əsas meyar

kiini qəbul edirlər. Müştərilərin sığorta bazarına bu gündəki əsas sifarişi bundan ibarətdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. “Audit” jurnalı, Bakı, 2013
2. “Maliyyə və uçot” jurnalı, Bakı, 2012, 2013
3. “Qarant” sığorta jurnalı, Bakı, 2005
4. ”Sığorta fəaliyyəti haqqında “ AR 25 dekabr 2007 N 519-III Q sayılı Qanunu.
5. AR Vergi Məcəlləsi, Bakı Hüquq ədəbiyyatı2010.
6. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2016. ARDSK.
7. B.A.Xankişiyev, P.N.Abdullayev.Sığorta işi (dərs vəsaiti) Bakı, 2004,185s
8. B.A.Xankişiyev.Sığorta fəaliyyətinin əsasları.Bakı,2006,274s
9. B.A.Xankişiyev.Sığorta hamı üçün.Bakı,2005,73s
- 10.Bağirov D.A.Vergi nəzarəti. dərslik. Bakı,2006,412s
- 11.Finans jurnalı . N1-12.2006,N3-4.2007
- 12.Həsənli M.X.Maliyyə. Bakı, 2006
- 13.Kərimov A.Ə. Sığorta (sığortaçının stolüstü kitabı) Bakı, 2000
- 14.Məmmədov S.M.Maliyyə . Bakı, 1997
- 15.Sığorta bələdçisi . AR Maliyyə Nazirliyi. Bakı-2009
- 16.Sığorta jurnalı “Azərbaycan Qarant”N 4.2004, N5.2005
- 17.Xudiyev N.N.Dövlət sığortası və sığorta münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi. Bakı,1993
- 18.Xudiyev N.N.Sığorta işi.Bakı, 2003
- 19.Б.Ю.Сербиновский, В.Н.Гарькуша «Страховое дело» РостовнаДона, 2003

20. Балабанов И.Т, «Страхование», 2004
- 21.В.В.Шахов,Ю.Т.Ахбледиани, «Страхование», Москва, ЮНИТИ, 2009
- 22.Воблий К.Т. «Основы экономики страхования», Москва 2007
23. Гварлиани А.А «Основы страхования», Москва, 2005
- 24.Журавлев Ю.М.Сеперж И.Т. «Страхование и перестрахование» Москва, 2012
- 25.Л.А. Орланюк – Малицкая, «Платежеспособность страховой организаций», М. «Анкил»,2011 90
- 26.Сахирова Н.П. «Страхование» (учебное пособие), Москва 2006.
27. Ю.А.Сплетухов, Е.Ф.Дюжиков «Страхование», Москва, Инфрам, 2004.
- 28.Compulsory Medical Insurance system in Azerbaijan, Baku 2009
- 29.Global Health Insurance Advice, Azerbaijan Health Insurance, 2012
- 30.P. J. Freldstein, Health Care Economics, Thomson Press, 2005
31. R. Rhyne, R.Bogue and others, Community - Oriented Primary Care: Health Care for the 21st Century, APHC, 2005

İnternet resursları

32. azerbaijans.com (Insurance in Azerbaijan)
33. finance.caspianenergy.net (New stage of Insurance market of Azerbaijan)
34. <http://e-qanun.az/>
35. <http://www.cia.gov/> (Central İntelligent Agency)
- 36.<http://www.president.az/> (İcbari sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu)
37. <http://www.sspf.gov.az/>
38. www.aia.az
39. www.azstat.org
40. www.banker.az